

ПЕТРО РОЄНКО

ВЕЛИКА ЛЮДИНА

ВЕЛИКА ЛЮДИНА

ANDREW CHARAK or
A. DEMIANCHUK
188 EDENBRIDGE DR.
ISLINGTON, ONTARIO
M9A 3G8

Впр. Гр. Соуверейн
3 пратитори —

30. VII-72р. *Д. Гаврилов*

PETRO ROJENKO

GREAT MAN
AND OTHER WORKS

Toronto

1973

Printed by:

Kiev Printers Ltd., 860 Richmond Street West, Toronto, Ontario, M6J 1C9

ПЕТРО РОЄНКО

**ВЕЛИКА ЛЮДИНА
ТА ІНШІ ТВОРИ**

Видавництво "ЛЮБИСТОК"

Торонто

1973

Петро Роєнко — автор багатьох статей на суспільно-громадські теми, декількох рецензій на літературні твори, кількох літературознавчих статей і праць; а також автор кількох наукових праць. Майже увесь цей його творчий доробок опубліковано в різних українських газетних і журналах, що появляються у вільному світі (дивись перелік його праць і де вони друкувалися в книжці «Знавіснілі дні», Торонто, 1973 р.).

Досі появилися окремими виданнями такі праці П. Роєнка: «Індійська культура і Захід» (Канада, 1962 р.), «Михайло Орест — адепт духовости нової» (Торонто, 1967 р.), «Знавіснілі дні».

В цій книжці є такі його твори: «Велика людина», «В країні екзотики», «Зранене серце», «Лілея» і «Великодушність...» (переклад).

Літературні твори. Кілька невеликих із них опубліковано в газетних, а великі щойно в цьому році. Такими творами є «Знавіснілі дні», «Велика людина» і «В країні екзотики».

Багато праць Петра Роєнка появилосся в пресі під прибраним прізвищем П. Боголюб. Цим хожемо пригадати, що уривки з них не вільно присвоювати, як це дехто позав робити.

М. О-к

I.

Алея розкішних лип. Погідний день. З-над лісу пливуть сиві хмари. Довкола спокійно і тихо. Лише злегка вітерець пройдеться по вітках і листках дерев, по траві і квітах. Вони уклоняться йому, шелестом відгукнуться і знову радіють Сонцю...

А ще не так давно довкола цього місця гриміли гармати, тріскотіли зенітки, гули гавбиці, тарахкотіли кулемети, здригалася земля; стогнали покалічені люди, плакали діти і матері, проклинали увесь світ спливаючі кров'ю вмираючі люди...

І ось одного дня все це затихло, замовчало, заніміло. Спорожнів і парк. Але й досі він нагадує сумні і трагічні дні... Втікають перелякані люди від падаючих і зриваючих бомб до бомбосховища, що є під парком, або туляться до його розлогих дерев, бо втікати вже нема часу...

І дивно, і віри не ймеш, і жалко, і туга серце огортає, коли з його відрухом зненацька виринають картини пережитого жаху...

«Якою ж дорогою піти?» — міркую. І якось відрухомо пішов алеєю прямо до краю парку. Зупинився, розглядаю. З пагорба видно розлогу долину, розділену на дві частини водами ріки Лех. В долині дерев'яні бараки. У час війни там жили французькі військовополонені. Тепер у тих бараках ховаються мої знайомі від московських комісарів. А як ті комісари появляються — вони утікають в ліс, тягнучи або несучи на руках своїх дітей. «Як їм там бідо-

лашним поводитись?» — майнула думка і, не чекаючи на відповідь, пішов до них...

— О, кого ми бачимо! — почулося кілька голосів нараз, коли переступив поріг бараку.

— Що нового? Як там решта наших приятелів?

— Що нового... Не страшні нам більше побої гестапівців, не свистять бомби над нашими головами, нема вже упирських ночей чорної свастики; ніщо нам тепер жажливі концтабори, ані всі осоружні їхні будні. Скінчилося пекло, сяє сонце свободи, а по всьому світі полинули довго ждані, довго жаданні слова — скінчилась війна. Настало радісне літо, повне світла і тепла.

— Та не всім скінчилася...

— На глум і ганьбу нашого віку, не всім скінчилася... Ще не відлунали слова «свобода і мир», а вже сновигає за нами кровава «краснозвездна диктатура». Гони біду з одної сторони, а вона лізе до нас з другої...

— Хто з вас говорить по-німецькому? — спитала жінка, що зненацька появилась на порозі у супроводі американського військового старшини.

— Якщо вам треба перекладача, то я можу ним бути, — обізвався колишній учитель гімназії.

— Цей старшина, — продовжувала німкеня, — хоче знати хто ви і чому живете в таких злигоднях, чому ваші діти втікають у ліс як зайці?

— Не тільки діти, але й ми втікаємо від червоних комісарів, які хочуть нас силою забрати у своє пекло.

— З чесними людьми ніхто не повинен так поступати.

— Нечесний думає, що всі такі як він, тому міряє всіх своєю міркою.

— Покищо ми тут є господарями, а тому на нашій території не буде зловживання... А тепер мусимо вирішити вашу справу. Чи є у вас якесь представництво, комітет чи щось подібне, де б ми полагодили ваше майбутнє становище?

— Оце недавно зорганізовано допомоговий комітет.

— Можете показати мені туди дорогу?

— З приємністю, — сказав учитель, виходячи з несподіваними гістьми з бараку.

— Що за дивна новина?!.. Як ви думаєте — допоможе він нам чи ні? — обізвався хтось із гурту.

— Це цілком можливе. Адже вони тут господарі. Хібащо не дозволять, щоб москалі гуляли тут та творили по старій звичці всякі беззаконня...

Ми довго розмовляли, потішали себе надією або насторожували сумнівами...

— Приїхали! — вирвалося у якоїсь жінки, що швидко йшла до бараку...

— Шановні пані і панове, дозвольте мені, як представникові комітету, потішити вас гарною і приємною вісткою: Ось оцей високий старшина американської армії дає слово честі, що відтепер ніхто вам ніякої кривди не зробить. Мало цього, вас охоронятиме його військо. Завтра приїдуть вантажні автомашини, перевезуть вас до Гегінського колишнього оstarбайтерського табору. Більша частина того табору порожня, бо декілька днів тому советські комісари вивезли з нього своїх недавніх підданих «на родину». Отож, будьте готові. Майте добру віру, що віднині ми матимемо заступників, які розуміють нашу ситуацію...

Перевезли моїх знайомих до табору. Закипіла робота. Все вичистили, вимили, привели до порядку і чистоти.

При вході до табору стоять американські вояки, пильнують табір цілу добу, телефонічно пов'язалися з штабом. Ми зорганізували свою поліцію, яка також охороняє таборян день і ніч від можливого нападу московських людокрадів. Американці дозволили нашій поліції мати рушниці з набоями. Ночами ми посилювали охорону табору...

Вістка про наш табір блискавично розійшлася поза Баварію. З різних місць почали напливати люди. Табір поповнявся. Незабаром забракло місця. І ці «нещасливіці» мусіли примощуватись під накривалами...

Надійшла осінь. Управа табору почала робити заходи, щоб дали нам кращі мешкання. Через деякий час дозволили нашому таборові переселитися до Сомме-Касерне. Людей було багато, тому мусіли переробити конюшні на мешкання. Навезли дощок, зробили перегороди на окремі кімнати і загальний повздовжний коридор...

Таборяни сяк-так влаштувалися. Унормувалося їхнє життя. Почалося навчання в гімназії та у відділі УВУ, зорганізовано УВАН, розпочали працю науковці, журналісти і письменники; відкрили торговельну школу і електротехнікум та різні курси; переселилася до нашого табору театральна труппа Блавацького; почали появлятися газети, журнали, книжки тощо. Своєрідним руслом попливли громадсько-політичні будні нашого скитальського життя.

Якось випадково звела мене доля з невеликою групою дуже хороших людей... А вже Михайло Костьович — це золота душа. Кажу вам, така добротна і щира людина, що тяжко такої іншої здибати серед нинішніх людей. І словом, і ділом, і копійкою — усім поможе... Ось так почалося, Марфо Онисівно, моє післявоєнне скитальське життя.

— Мені приємно, що знайшли добре товариство. Це має велике значення. Ви людина ще молода і вам саме такого товариства треба. Тяжко сироті нині пливати серед теперішнього розбурханого житейського моря.

— Те товариство — це правдиві наші інтелігенти. Відразу відчуваєшся між ними свобідно, відчуваєш, що воно хоче допомогти молодшим менше до-свіченим і навченим.

— От бачите як часом може статися в житті. І поки є нагода, то вчіться від них. Звісно ж, що людина знає — у житті придасться.

— А чому б ви не переселилися до нашого табору? Катруся могла б продовжувати навчання, ви могли б вчити або працювати в якійсь культурній ділянці. Шкода марнувати ваш великий життєвий досвід і знання.

— Катрусю навчаю самотужки... Ми все ще міркуємо, але не наважимося у велику, гомінку і часом непривітну громаду. Тут зібралися лише наші люди. Ми себе з пів слова розуміємо. Між ними відчуваємося так, ніби дома. Нас єднає з ними багато спільних переживань, зрозумінь і вирозуміння. А до того всього ми не навчені жити у великому текучому людському морі, де нерідко тяжко пізнати — хто твій приятель, а хто ні. Якби це вам конкретніше пояснити... Не знаю. Може це добре зілюструє приповідка: як людина раз попечеться, то тоді і на холодне дмухає.

— Воно то так, але вовк не такий страшний як його малюють.

— Я вас добре розумію... Ви не бійтеся за Катрусю. Вона має шляхетного виховника і охоронця.

— Добре, що ви мене розумієте і, як кажуть, не завиваєте речі в папірці. Не криюся перед вами,

і тому ще раз скажу, що вона є зразковим приятелем, якого ні один чесний чоловік не хотів б втратити. Я боюся, що це може статися, бо ви живете далеко від чисельного табору, який міг би стати вам у пригоді вразі наглої потреби.

— Не турбуйтеся. Нічого злого нам не станеться. Вчіться, здобуйте знання, а ми ще трохи подумаємо.

— Спасибі за добру раду... Та мені здається, що якби ви переселилися до нас, то тим самим забезпечили себе на краще...

— Це цілком можливе.

— Цю можливість треба рішати скоро, бо наше становище ще не зовсім певне.

— Я такої думки, що нема потреби гарячитися, поспішати.

— Ну то дивіться... А за мою щирість не гнівайтеся.

— Навпаки. Мені приємно, що ви людина щира і відкрита, і ми можемо бачити з ким маємо справу. І за це ми вас шануємо та уважаємо нашим правдивим приятелем... На все є свій час. Буде він і для нас.

— То нехай буде по-вашому.

— Людина не хоче собі зла, але в житті може бути як у тій казці.

— Тоді розкажіть нам казку. Я дуже люблю їх слухати, — обізвалася Катруся.

— Майже всі казки, які я знала, я тобі розповіла... Але коли хочеш, то переповім ще одну... За сивої давнини на край нашого лісу жила одна сім'я. Народився в неї син. Та такий вже був вродливий, що ні словом розказати, ні пером описати, ні фарбами змалювати. Мати щаслива. Син росте. Минали роки. Син виріс, поміцнішав, помужнів, сили набрав-

ся, і з кожним роком ще вродливішим ставав. Дивиться мати на нього, і налюбуватись не може, а вже так догожала, що й казати годі. І з великого щастя назвала його Тридоля... Одного разу поїхав він на полювання. Якось натрапив на Синє озеро. Зліз з коня, зачерпнув пригорщею води, напився, сів на березі і любиться. Так і вечір його там застав. Набирав сухих дров, запалив і приліг коло багаття. Задрімав... Чує щось ніби жлюпається у воді, але він не звертає уваги. Аж раптом роздався такий разючий плескіт, що він мимоволі глянув в ту сторону звідки донісся звук. Дивиться, а очам віри не йме. Недалеко нього з боку купається дівчина, весела і радісна. Тридоля взяв та й шпурнув туди гілячку. Дівчина скрикнула, злякалася, а потім кинулася до берега і побігла ним так швидко, що в очах молодця голубкою стала і скоро зникла з очей. Тридоля ніяк не міг пояснити того, що сталося. Вернувся додому, але місця йому тут не було. Його на кожному кроці манила невідома з'ява. І ось одного дня він вирішив поїхати у ту сторону, куди відлетів привид... Багато часу минуло від того дня, як він виїхав у дорогу. Одного разу приїхав до саду, та такого гарного і чарівного, що він наважився покушати овочів. І скоро після цього сон його опанував. «Чи не чари це якісь?» — подумав, і раптом заснув... Збудила його пісня. Хоче встати, і не може; звівся на лікті, подивився в ту сторону звідки чути було пісню і... аж жажнувся: у ногах його лаж сиділа та сама дівчина, яку він бачив у сні.

Краса її так причарувала Тридолю, що він не міг очей з неї звести. Мовчав і любувався незвичайною красою, що всеціло покорила серце і душу лицаря-богатиря.

— Не бійся... Я не люблю боягузів.

— Я не з боязливих, — сказав Тридоля, намагаючись встати.

— Не смій. Ще не пора.

— Як то не пора? Як ти смієш мені боронити.

— Не личить так говорити до тих, що палко кохають.

— То дозволь мені встати. Не бійся.

— Я тебе не боюся. Боюся інших... Страшить мене чаклунка, що не дозволяла мені показатись тобі на очі. А любов — велика сила. Вона мучила мене. Я страждала, тужила, за твоєю тінню шукала... А коли побачила в саду — все забула, і злетіла тілом і душею до тебе.

— Тому прикувала до ложа?

— Вір мені, що зробила я це тільки тому, щоб спасти тебе, щоб розбудити тебе від смертельного сну... Тепер ти у моєму теремі. Звідси не можеш нікуди іти...

Довго, ой як довго горювало серце бідної матері, а сина нема та й нема. І повела її материнська любов шукати за своїм сином. Ще довше шукала за ним як горювала і страждала. Багато землів обійшла, не в одному лісі побувала, а по сину — ані сліду. Зовсім вибилася з сили, сіла коло якоїсь річки, затужило серце, заплакали очі. Аж тут баба звідкись узялася, та така паршива, та така гидка, що мороз за шкірою комашками пробігає.

— Що тебе заставила сюди прийти?

— Любов за сином... Зник десь, пропав без вісти... Усе б віддала якби могла хоч побачити його.

— Кажеш «усе». Коли так, то я тобі поможу його розшукати.

— Направду?! — утішилася мати.

— Нам багато можна того, що вам зась. А син твій не дуже далеко.

— Правду кажеш?

— Не базікай зайво... Нехай поміркую... Ага. Ходи.

І пішли вони лісом шукати дівочого терему...

— Дивись туди на ті прегусті дерева. Там є терем, там і син твій.

— То спішімо туди!

— Помалу. Не гарячися. Бери це зілля. Одну торбинку помаленьку витрушуй на дорозі до терему, а іншу — як вертатимеш з нього; а за це маєш відрізати косу дівиці, якщо хочеш бачити сина. Згода?

— Заразд. Учиню волю твою...

Ідуть вони до саду. Чують голос, а потім тишина гробова запанувала... Нараз веселий і радісний сміх. Із чагарника видно як по поляні красуня біжить, а за нею Тридоля. Мати хотіла вимовити ім'я сина, але пригадала умову і задушила голос у горлі. Мовчить бідна, а серце мало не вирветься з грудей... Дочекали ночі. Ніч випала така темна, що ані кроку перед собою не видно. Зайшла мати у терем, шукає у пільмі сина... Зненацька терем освітився. Спить її син міцним сном.

— Стрижи косу дівиці! — наказує стара.

— Дивись, які вони чарівні, які вони щасливі... Зглянься, змилуйся над ними.

— Умова! — скаженіє стара. — Виконуй її або попрощайся з сином. Скоро!

— Зажди хоч хвилинку... Боже мій, Боже... Підходить до сплячої... Бере ніжно світлячу косу... Несамовитий крик... Діва зникла... Опритомніла мати. Сина нема. Пішов наздоганяти красуню. Лиш тиша і порожнеча залишилися в теремі. Кинулась шукати за сином, а за ним і слід давно простиг.

— Такий чар був у косі?

— За допомогою того чару діва могла набути людську плоть.

— Для чого ж їх так покарано?

— А ти, моя дитино, думаєш, що людина щаслива у своєму житті, що її доля не подібна до долі казкових героїв? А скільки серед нас є отих бабчаклунок, тобто злочинних людей, які тільки те й роблять, що спричиняють муки і страждання іншим.

II.

— Вітаємо. Ваша довга відсутність почала нас непокоїти. Тертя між таборами окремих зацікавлень і політичних переконань набирає в деяких випадках прямо скандальної ненависти. Яка пригода трапилася з вами? Чи дуже неприємна?

— Найкоротше про неї можна сказати так. Скоро після появи перших наших видань, якось припадково похвалився своєму знайомому, що завдяки моему знайомству з вами довідався про одну з найцікавіших сторінок нашої культури. Відтак розповів про цікавіші, на мій погляд, статті наших видань. Мій знайомий попросив, щоб я йому дав чи позичив де-що з наших видань. Без жадних надум, я учинив його волю. Через пару днів після цього сталася ось така пригода. Вертаю від таборової кухні, а мені на зустріч іде приятель.

— Ти вже встиг отримати свою порцію? — питає трохи ніяково.

— А ти?.. Щойно ідеш?

— Ні. Шукаю за тобою...

— Чому? — перериваю його на півслові. — Щось прикрого сталося?

— Та як тобі сказати... Неприємність. Виважили двері у твоїй шафі і забрали книжки, газети і журнали. При цьому вилаяли та ще щось там пильно шукали.

— Не розумію... Мені здавалося, що після розвалу німецької фашистівської панщини й дикої наруги над людською гідністю, яку нам прийшлося

пережити, ми тепер, нарешті, можемо говорити свідно про все.

— Мій батько, друже, називає це наївною великодушністю. Наші старі люди казали: не дай Боже з хама пана, бо тоді увесь світ стане хамським. Покищо раджу тобі не вертати до мешкання. Перебудь десь у знайомих. За цей час може все втихомириться.

— Спасибі, друже, за пересторогу. Зроби мені ще одне: принеси мої речі до третього бльоку до пивниці. Там живуть мої знайомі, там я відтепер і перебуватиму. Коло них є мале вільне місце. Його треба лише відгородити одною стіною, і вже є притулок «гайдамаці».

— Добре. Твоє прохання виконаю, і не гнівайся, що нічим іншим не можу допомогти. Речі ще нині постараюсь принести. За кілька днів і я звідти виберусь... О, я тобі забув ще одне сказати: уважай на Барана. Він найбільше «пику» дер.

— Дивно. Та це один з моїх старих знайомих. Ще десь з 43 року.

— Може й приятелем був, а тепер, кажу тобі, уважай на нього. Саме від таких «приятелів» можеж сподіватись найбільше прикростей... Бачиш... тепер барани при владі. Вони спричинилися до великого антагонізму, до поділу наших людей на різні «ізми» і то до такого степеню, що тяжко сказати — хто твій друг, а хто ворог. Таке політиканство розвелось, що аж страшно. Навіть мій батько не може до путя розібратися в тому, чи є насправду великі розбіжності в поглядах щодо самостійности України, чи лише непогамована амбіція та й усе. Мене від скрайностей остерігає.

— Щасливий ти, маєш батьків. А я, сам бачиш, один як билина в полі, як той подорожник при дорозі, хто не йде, той і толочить... Я тішився кінцем

війн... що вже ніхто не буде живцем у душу лізти, а рідко ушувати до того, що серцю не миле. Ще не встигло фашистівське пекло забутись, а тут вже нові неприємності. І то від своїх, а це, брате, дуже болить. Якби ти знав, як це болить.

— Перенесли тяжче, а тепер, може, вже не таке буде.

— Побачимо. А тепер треба бути обережнішим.

— Тим часом, бувай здоров.

Я замовк, а трохи перегода добавив: — Оце, здається, і все, що сталося та з чого, може, дехто занадто сумнішою вістку зробив як вона насправді була.

— Нас тішить, що вона такою не була... Та все ж таки, що вони у тих журналах знайшли «нецензурного»?

— Не знаю.

— Якщо взяти під увагу те, що тепер гарячково обговорюється між студентською елітою, то може це якось допоможе нам віднайти сліди такої поведінки наш «приятелів».

— Ви, друже Богдане, маєте на увазі шукання ідеологічні?

— Так. Ці шукання декого наполохали, і вони, маючи владу, уважають усе їм незрозуміле брати під сумнів. Вони, наприклад, могли звернути увагу на такий уривок, видрукований у нашому журналі: «Правдивий чоловік і Бог це те саме. Невже одна смерть царює? і нема життя? Лож одна без правди і злоба без благоді? і старість без юності? і тьма без світла? і потоп без суші?»

«Слухай же глухий бісе, німий і пустий язиче! Тому, що не признаєш існування Господнього, віруючи, що одна тільки смерть всюди панує і зводить все до аду всетління, тому знай, що новий і нетлін-

ний чоловік не тільки переможе тлінні твої закони, але озброєний мстю, до кінця тебе розруйнує, скине з престолу твого і вчинить тебе нічогенькою обманю.

«Якщо загірлося в тобі твоє серце, ти повинен у навчанні твому роздувати вічну живучу іскру воскресення, аж розгориться ярість блаженного його полум'я і пожере нею супротивну собі повінь, аж наповниться блаженна Божя ріка, що потопляє все нечестиве. Загірте серце, це огнений язик Святого Духа, що оспівує на небі і на землі чудо воскресення...

«Огонь горіючого серця Сковороди, це той сам огонь, що ним горів Т. Шевченко з малих років, коли, сидючи у бур'яні, учитувався в надхненні слова свого учителя — Сковороду. Горів він у ньому великою силою свіжости, з поранковою ясністю пробудження, із жагучістю першого захвату воскресення... І тоді непереможне прагнення опанує душу й духа Сковороди: пробудити своїх братів, що сплять непробудним сном, мов п'яний турок, напившись дурману. «Розбий сон твоїм очам, о нещасний мертвече. Підіймись на свої ноги. А може зрозумієш, що таке Христос?» Це сила воскресення людського духа, правдивий чоловік. Це ти сам у найглибшій твоїй суті і правді.

«Знайшов я чоловіка... божого в тілі моїм...

«Чого ж більше сумувати, тобі, душе моя? Пізнала ти вже в собі чоловіка, а сила його безконечна. Він голова твоя в тобі під видом твого тіла й крові.

«Є час, щоб і тепер воскреснути. Може іскра божя впасти на темну безодню нашого серця і знов його освітити. Віруємо, що Бог є в людському тілі. Є справжній він в тілі нашім видимім, не речовин-

ний у речовиннім, вічний у тліннім, один в кожному із нас, і цілий в кожному, Бог у тілі і тіло в Бозі, але не тіло Богом ані Бог тілом.

«Небесний і новий чоловік. Голова і серце і світло всього сотворіння. Пункт вселенної. Сило, закон і царство світа. Правице божя. Воскресення наше! Коли тебе зрозуміємо? Ти правдивий чоловік у правдивому тілі».

— Ви, друже, навели уривок з філософії Сковороди, а в якому творі він про це так написав?

— У «Нарцизи». Це один з найкращих творів нашого мислителя. Цей твір відзначається згущеними образами, поетичністю мови безсмертного нашого барокко, це ідейне маєстатне проголошення віри майже всіх містиків всього індо-арійського світу, це недвозначне й свідоме усвідомлення божественності людини, що своїм епохальним значенням виводить українську літературу на світову арену, — як каже о. Володимир.

— В такому разі треба тішитись, що є люди, які розуміють та доцінюють велич свого провідного мислителя.

— Наш філософ, дорогий друже, казав, що світло бачать ті очі, які мають світло у собі. Виходить, що ті, які сконфіскували у тебе наші журнали, цього світла не мають.

— Може це й так, та прикро мені, що вони в такий спосіб поступають. Адже це можна було зробити значно простіше. В приятельській і неупередженій настанові до іншодумця обговорити те, що їх найбільше турбує.

— Ми з таким наміром завжди готові послужити нашим іншодумцям. Та вони чомусь відносяться до нас як до ворогів, а це вже дуже погано. Така настанова виключає толеранцію і пошану до «во-

рога», і витворює ненависть, яка в свою чергу скеровує людину до найнижчих біологічних інстинктів. З цього родиться завзята боротьба, яка не перебирає в засобах.

— Включно з фізичною смертю?

— Так. На щастя, це тільки дуже й дуже рідкісні випадки, але злочин злочином, якому треба протиставити добрі діла. В протилежному випадку втратиться балянс: зло стане диктувати, а добротинність не матиме сили йому протидіяти.

— Витворюватиме самознищення не лише духове, але й фізичне?

— Безперечно. Тепер розумієш, чому я звернув увагу на вищий уривок із твору Сковороди. Людина, друже, сама собі творить долю. Від неї залежить її людське буття на землі. Бог дав їй все, а вона може це використати для свого добра або зла.

— Це нагадує одну з поезій...

— Михайла Костьовича?

— Як ти вгадав?

— Може і не вгадав, але хочу вірити, що це та поезія, в якій поет говорить, що будівничими є самі люди, мовляв, дивись, з якої цегли муруєш будову: з цегли добра чи з цегли зла.

— Коли так, то мені приємно сказати, що наш поет не в одній своїй поезії поновно виводить ідеї Сковороди на світло сучасности, — як це підкреслив о. Володимир...

Не встиг Богдан висказатись ширше про щойно почату тему, як до кімнати увійшов якийсь його приятель-студент, і забрав його з собою.

— Якої ви, Михайле Костьовичу, думки щодо сказаного Богданом?

— Мені здається, що його спостереження зовсім правильні. Як сторонникові ідеалістичної філософії, мені дуже близькі думки нашого мислителя.

— Та інших цієї ж філософії?

— Певно. Ми у всіх часах обстоювали одну й ту саму принципову ідею: духову первопричину буття.

— Та коли ми вже згадали про ваші поезії, то дозвольте мені пригадати хоч пару із тих, які мені сподобались.

— Це для мене буде неабиякою приємністю.

— Відразу пам'ять пригадує останні строфи поезії «У небо линучи...»:

Зерно у бурунах потали,
Я знав ганьбу і глум, і гніт,
І бурі лютости топтали
Шолом ума і серце щит.

Та віра, чудом розбуяла,
Мене вела у тьмі шукань —
І раптом очі осіяла
Повита в непорочну рань.

Долина ждана і жадана,
Св'ятна і радісно п'янка —
І знаю дивний дар дістане
Моя натомлена рука.

Луну минулого страждання
Я тут, під камінь покладу
І в ясності неподоланній
В обітований край ввійду.

І, спраглий дружньої гостини,
Піду, окрилений, на дим,
Що в високості добрі лине —
Із раю в рай, із дому в дім.

- Спасибі. Ви так хороше її передали.
— Тоді я дозволю пригадати ще одну. Ось вона :

Погожий ранок. Дзвінко рже мій кінь.
І рветься у гостинну далечінь;
Бринить повітря як шептання лір
І край неспізнаний сп'яняє зір.

Лишив я позаду себе чад пожеж
І тугу стоптаних, кривавих меж.
О як відродини прийти могли
По зла шуканню і бурханню мли!

Як сонце, замок на горі встане,
А в замку тім каплиця тиха є —
Овіяна сіянням корогов,
За мене молиться моя любов.

Мчи, коню мій! В незнане і в дива!
Вітальним шумом кличуть дерева
До замка, в заповітну далечінь
І край доріг тремтить блаженна тінь...

III.

— Ти вже готуєшся відпочивати?

— Та вже, Богдане, пора.

— Цю ніч, як чимало інших, мусимо пожертвувати задля оборони всіх тих, що воліють ділити долю скитальця, ніж вертатися під диктат Москви.

— Що сталося? Дуже страшне?

— Жалюгідне, брате, жажливе. Советські комісари пустили в рух найогиднішу силу — спрепаровану фантастичну брехню, за допомогою якої хочуть нас усіх, що відмовляються повертатися до пекла червоної московської диктатури, — силою запроторити туди.

— Якже ми оборонимося від цієї наруги над людською гідністю і волею? Адже нам вже не раз американська військова цензура повернула проти-большевицьку літературу. Мотивує вона це тим, що, мовляв, ми з советською Росією є союзники; і цього вони не хочуть нарушувати через нас.

— Все це правда. Але ми не винні тому, що американські і англійські державні представники без надуми підписали угоду, що віддають всіх вчорашніх советських горожан. Не могли додуматися до простої думки — а може хтось із тих вчорашніх московських рабів не схоче вертатися в ярмо диктатури пролетаріату. А що тоді?

— І тепер ми мусимо покутувати за їхню помилку, за їхнє легковажне погодження віддати невинних людей на очевидні переслідування, тюремне ув'язнення і смерть?

— Мусимо, брате, боронитись... А єдиною нашою зброєю нині є — друкованим і живим словом апелювати до совісти і сумління усього вільного світа... Отож, цієї ночі за всяку ціну треба видрукувати листи, бо маємо нагоду передати їх у світ, оминувши американську цензуру.

— Як це ми зробимо?

— Перше видрукуймо листи-протести, а потім доставимо їх до відповідної людини, яка перевезе їх та доставить за призначенням.

— Чи ти написав їх на матрицях?

— Не всі... Але ти друкуй ось оцей лист. Заким видрукуєш і він підсохне — я постараюсь переписати черговий.

— На цій «каліці» не так легко щось зробити. Треба робити дуже поволі, а часу мало.

— Постарайся приложити увесь досвід нашої «друкарської» штуки. На світанку друки мусять бути готові. Адже ідеться про долю тисяч...

— Все це прекрасно розумію, але як на оцих... Кажеш перше лист Михайла Костьовича «До всіх людей совісти в цілому світі»...

— Ти з такою увагою читав листа, що я непомітив пригадати, — обізвався побратим як я закінчив читати.

— Знаю... але якщо всі листи так написані, то варто ще одну ніч не поспати.

— Цим разом серед нас є справжня інтелігенція, а тому московські зазіхання на нашу волю наражатимуться на сильні барикади... А тепер, брате, до праці. — І ми взялися з великим ентузіазмом до шляхетного діла. Зацокотіла машинка, зашумів циклостиль...

— Богові слава, все пішло краще як сподівалися... Ще «другі півні» не відпіли, а ми майже

справилися з працею. А тепер бери частину листів Михайла Костьовича і брошур Володимира у свій наплечник, а я у свій... Ну як — здужаєш нести?

— Як не дуже далеко, то може дам раду.

— Неблизька дорога. Найгірше, що мусимо ходити «невидимими» доріжками, щоб не натрапити на німецьку або американську сторожу, бо тоді наша місія пропаде.

— Ну то провадь. Комуś поводитим треба бути.

— Тобі ще й жартувати хочеться... Бачиш сам — вже сіріє. Поспішаймо. Допоможи Боже довершити наше добре діло — боронити невинних...

— Ходімо.

Ми вийшли з моєї «келії», пройшли потихенько коридором, через «чорні» дороги таборів, а там вже мій друг повів «партизанськими» дорогами... Ми поспішали. Паси наплечника почали давати про себе знати. Врізались в шкіру, муляли кості, гнобила втома, починали все голосніше й голосніше «грати марш» кишки... Ви знаєте, що таке голод? Ні. То ви не знаєте як грають марша ваші утроби... Але найгірше за все було, що ця наша мандрівка в небезпеку пригадала мені злорадну долю Марфи Онисівни і Катрусі. Одного ранку пішов до них... але з їхнього таборику і сліду не стало. Прокляті московські акули викрали їх усіх серед ночі, і слід за ними пропав. Що ж ми могли вдіяти? Наш табір оголосив голодівку, влаштували демонстрацію — жалібним походом на чолі з церковними достойниками перейшли майже цілим містом, і зупинилися аж в підвір'ї недавнього табору, звідки насильно забрали наших людей. Стали довкола таборової площі з протестаційними лозунгами. Домагались негайного вияснення заподіяного злочину... Остаточно американська військова поліція (МП) наказала нам від-

дати всі транспаренти та йти мирним порядком до нашого табору. Найбільше їм не подобалася наша голодівка з чорними прапорами на всіх казармах.

— А що це ти так спокійно «манджаєш»?

— Пригадав сумну історію... Чи ще далеко?

— Ми ходимо «коротшими» дорогами, а тому мені тяжко сказати... Я накреслив лише найголовніші магістралі, щоб вразі чого не давати багато інформацій про наш «підпільний» контакт... Але ти не журися... сніданок таборової кухні і так від нас втік, а на обідову супу може встигнемо.

— Спасибі... дідові твоєму.

— Недоїдання — це буденне явище серед бідних студентів. Чи не краще було б студіювати «економію»?

— Це не по нашій натурі.

— Тому ми з тобою такі бідолахи... Зате ми багаті величними і благородними ідеями. Не думай, що ті, що мають всього вдоволі, щасливіші за нас. Часто вони трикратно почуваються гірше нас, що ще від вчорашньої вечері нічого в устах не мали... Чекай, брате, здасться он там той знак, від якого недалеко живе наш американський пастор...

— Вибач. Ти певний, що він перевезе нашу антисовєтську літературу? Чи не буде марним наш труд?

— Все буде в найкращому порядку, якщо... його МПісти не обшукуватимуть. Звичайно вони довіряють своїм громадянам, а зокрема духовним особам. А до того, ми вже мали нагоду переконатися, що він так само працює для добра свого народу, як і ми всі... За отим рогом сьома хата.

— А коли він їхатиме до Америки?

— Перед десятою нині рано... За яких неповних дві години...

IV.

Погода холодна, похмура, вільготна. Таборяни врочисто святкують Різдво Пресвятої Богородиці. Церкви переповнені людьми. Всі ревно просять у Неї кращого завтра. Глибока і щира молитва... Могутнім хоралом лине «Боже Великий, Єдиний». Молитва зміцнює силу, підносить душу, кріпиться віра. Надзвичайне почуття охоплює людське серце. Відчуваю, що в тих словах живе якась утаєна й велика сила. З цим почуттям повернувся до своєї «келії», де чекало на мене багато праці.

Перелистуючи матеріал до чергових журналів, звернув увагу на слова Сковороди:

«Духовий чоловік є свободний. В висоту, в ширину літає безнастанно. Не перешкоджають йому ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустині. Він бачить віддалене, прозирає у таємне, заглядає в минуле, проникає в майбутнє, ходить по поверхні океану, входить замкненими дверима... Над головою його літає сім Божих птиць: дух краси, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух радості, дух прозріння, дух чистосердя. Голос його, це голос грому. Наглий як блискавка, як шумлячий дух бурі».

Довго роздумував над цими словами... А потім зупинився на поезії Михайла Костьовича:

З серця, людино, свого, з глибин його щонайглибших
Владаря світлого клич! В сяйві слав, молодий,
Зло з престолу він скине, покаже тобі, о людино,
Сонячне небо — і мир з ним процвіте на землі.

Нараз хтось постукав...

— Прошу! Заходьте. — У дверях показався «Білий» з усмішкою на устах. «Як і завжди» — подумав, але нічого не сказав.

— Не перебив тобі праці? Якщо так, то вибач.

— Ні, ні, друже. Сідай і розповідай, що там нового.

— Не до того... Маю труднощі з математикою.

— Не велика біда. Давай «бика за роги», і покажемо, хто дужчий.

Ми взялися «крутити бикові роги» аж поки не перемогли. «Білий», — так ми прозвали мого приятеля тому, що мав білу чуприну, — втішився, що разом і «тата легше бити»...

— Спасибі. Правду кажуть, що дві голови розумніші за одну... Новини. Ходять чутки, що союзники ССРСР перепроводять скринінг, щоб задоволити бажання ССРСР щодо викриття «злочинців», які відмовляються повертати в країну диктатури пролетаріату.

— Кому, кому, а не кацапам говорити про «злочинців». Вони в нас наробили стільки лиха, що цілі покоління треба буде, щоб направити душугубську політику Москви.

— Нічого не порадимо. Прийдеться декому знову в німців ласки просити.

— Це буде для декого дуже прикрою подією в житті. Вертати знову до вчорашнього пана — дуже гіркий жарт на людською гідністю.

— Ситий голодного не розуміє.

— Коли вже покумались з москалями, то мусять грати в одну дудку.

— Яка іронія. Миролюбний голуб хоче жити з хижим і диким яструбом.

— Здорові були хлопці! — привітався Іван, що непомітно зайшов до «келії».

— Того й тобі бажаємо... Мені вже пора іти. Побачимось в технікумі.

— Де ж це ти, Іване, пропадаєш? — спитав як вийшов Білий.

— По таборі прохожаю... Не хочу тобі заважати вчитися.

— Ти мені зовсім не заважаєш... А до того — це ж так само і твоє мешкання.

— Правду кажеш... Та коли людина вчиться, то краще, щоб була тишина й спокій.

— Спасибі за виrozumіння... Часом мені здається, що ти через мене мало перебуваєш у цьому нашому «мешканні».

— Щось такого!.. А ти хоч не забувай принести собі їжу.

— Як знаєш... Буває...

— Це зовсім не годиться. Як забуватимеш і про цю милостиню, що покищо дають, — зовсім на силах пристанеш. Уважай. Ніхто не дасть. Це тобі не серед нашого народу, де кожний ділиться останнім куснем хліба.

— Знаю... Але хочеться наздогнати те, що втратили в час війни. Може вже не буде такої нагоди.

— Не перечу, бо не знаю. Одне лише певне — здоровий скрізь дасть собі раду, а немічний втрате й те, що має.

— Добре, уважатиму. Тепер мені пора навідатись до Михайла Костьовича. Якби хтось з друзів шукав, скажеш...

Іду поквалпно до шляхетної людини. Поспішаю, щоб застати. Доходжу до першого бльоку.

— Пізнаєте?.. Ану вгадайте?

— Постривайте...

— Ксеня. Пам'ятаєте?.. Наприкінці 44 року ми прибули з ешелонам, утікаючи від червоних «визво-

лителів». Зупинились на деякий час коло фабрики, де ви працювали... З друзями першу допомогу організували нам усім.

— Ви навіть подробиці пам'ятаєте.

— Добро не треба забувати... Ми оце недавно сюди переселилися. Допоміг нам один з таборової управи.

— Подобається вам наш спосіб життя?

— Та як би його сказати... Серед свого народу приємніше й сухар гризеться. А тут все своє і школи, і церкви, і мова, і традиція... Ваша праця виїшла багатом на користь.

— Не моя, а суспільна.

— Ні. Тоді, коли треба було творити такі табори, як оцей, і боронити їх день і ніч від московських людокрадів, — ви з друзями не вагались цього робити... Та що це я... Може вам десь спішиться?

— Мав намір піти до однієї хорошої людини, але поговорю з нею іншим разом... А як же ваша мама, сестри?

— Дякувати Богові, всі гаразд. Найменша відразу до Пласту записалась. Старша продовжує кравецтво. Я співтоваришую найменшій в гімназії. А коли людина занята, то час біжить скоро.

— А може ми пішли б на площу? Там буде відбиванка. Подивимось, хто кого переможе.

— Можемо. Серед присутніх може ще кого із знайомих зустрінемо.

— І таке буває...

— Ну ми вже на місці. Поки зійдеться більше публіки, присядьмо у тіні цих дерев... Он там на отій лавці, бо як надійдуть «болільники» спорту, тоді не буде місця.

— Якщо забагато сонця — пригодиться трохи й тіні.

— Веселість, це гарна прикмета. Люблю життєрадісних, дотепних і гарних.

— На жаль, це рідко іде в парі. Одне завжди бере гору над іншими.

— Така вже людська доля. Так вона сотворена. Кожній людині одного дано більше, а іншого менше.

— Багато є і квітів різних. Майже в кожній є щось привабливе й цікаве.

— Нерідко людей можна порівняти до квітів. Дуже не люблю, коли хтось зриває квітку і викидає як якусь непотріб.

— Погана це прикмета... Люди родяться з певними завдатками, і по своїй природі можуть бути квітами-прикрасами життя, а можуть бути будяками-колючками, що наносять іншим біль і страждання. Отож, не кожна людина є корисною, хоч може нерідко привабити і зацікавити. Треба бути обережним, щоб не стати жертвою укритого отруйного жала.

— Про це нам часто говорять старші.

— Дозвольте зробити уточнення... Людей в основному можна поділити на тих, що вірять у божественну праоснову буття; невіруючих у це; таких, що стоять на міждоріжжі цих двох поглядів.

— А-а-а, — зненацька заговорив Андрій. — Он ти який....

— Будьте знайомі: це один з моїх товаришів по науці...

— Ти, друже, вибач, що я так як той з конопель.

— Нічого не сталося. Сідай.

— А може ми отак всі підійшли б ближче до спортовців-змагунів?

- Я не проти. А ви Ксеню?
- Ходімо. Там напевно є моя сестра.
- Ви маєте сестру? — спохопився мій товариш і зарум'янився за свій вчинок.
- Аж дві, — весело кинула Ксеня, щоб злагіднити настрій Андрія.

V.

— Хороше, що ви прийшли, — усміхаючись, ішов назустріч Михайло Костьович.

— Скоріше не міг... Стільки різних клопотів. А до того всього...

— Потрапили до списку позбавлених опіки й права «ді-пі».

— Бідному завжди вітер в очі.

— У вашому випадкові не мали ніяких підстав. Адже ви тут в цьому місті відбули нову страшну й негідну панцину. Ми часто вас згадували. Це зовсім несправедливо, що вас позбавили права опіки.

— Все це правда, але тут майже безпорадний. Прикро бути в чужому світі, серед неприятелів та ворогів. Кожен намагається вас понизити, зневажити, нанести кривди, змішати з землею.

— Гірше було, і ми перенесли... Ви не впадайте в розпуку. По бурі завжди надходить гарна погода.

— Спасибі за слова розради... Кажуть, що близько однієї шостої позбавили права бути на утриманні міжнародного комітету піклування біженця-ми. Це таки завелике число.

— А переважаюча більшість, це наша інтелігенція. Дошкульно б'є ворог. Залишити тулуб без голови — стара і випробувана метода.

— Прямо якась напасть на наш народ. Вчіпилися нас як ріп'ях. Ніяк відтруситися від тих московських душогубів.

— Така доля всіх переможених.

— Що тепер ми з вами будемо робити?

— Те що й інші. Мусимо знову іти до німців, здатися на їхню ласку.

— Яка велика насмішка над людиною.

— Найбільше жалко старших. Ну що ж мають робити наші старі люди, а зокрема науковці?

— Може допомоговий комітет прийде їм на допомогу. Це ж його прямий обов'язок.

— І найбільший обов'язок. Без інтелігенції, що вартий народ.

— Вцільно б'є північний хижак, але тут йому не дасться з нами зробити так, як там під своєю кривавою диктатурою.

— Та годі про лихо... Ходять чутки, що деякі країни почнуть брати скитальців на сталий побут. Таке рішення зробили уряди таких держав: Бельгії, Бразилії, Аргентини, Австралії та інших.

— Нарешті люди зможуть самі на себе трудитися, влаштувати краще своє життя.

— Нехай лише дадуть нашим людям цю можливість, тоді побачать, які ми люди.

— А куди ви хотіли б поїхати?

— Перше мушу вистарати право на допомогу оплати подорожі, тобто ще раз перейти скринінг. А як дістану це право, поміркую — куди виїхати?

— Кажуть що і Англія та Австралія братимуть самотніх або бездітні родини. Почали говорити й про Америку.

— Почнуть люди роз'їжджатися по світі.

— І трудно передбачити, як наша людність після цього дивитиметься на світ й оточення?

— Оповідують, що найкраще матеріально живуть люди в Америці.

— Це цілком можливе.

— Якщо брати за примір американське військо, то це правда, що ці вояки мають великі вигоди й

добробут. На це може дозволити лише багата країна, коли має можливість так дбати про своїх горожан за морями.

— Та для повного щастя замало лише матеріальне забезпечення. Бо не хлібом єдиним повинна жити людина.

— Очевидно. Лікується спершу найболючіше. Та було б погано акби на цьому лікуванні зупинилося. Московська неволя, роки страшної війни нанесли ран людям, родинам, суспільству, народам. Тут скрізь треба цілющого бальзаму.

— І тут нам багато допоможе наш мислитель.

— Ви напевно щось роздобули з його навчання?

— Так. Привіз мені знайомий велику книгу. В ній проф. Чижевський говорить про філософію Сковороди:

«Що таке філософія — це саже життя. Головна мета людського життя, голова людських діл, — дух людини, думки та серце. Кожен має мету в житті, але не кожен — головну мету, тобто не кожен піклується про голову життя. Одні піклуються черевом, ногами чи іншим членом тіла; інша — одягом та подібними матеріальними речами... Філософія скеровує всі діла до того, щоб дати життя духу нашому, блаженство серцю, світлість думкам, око-зір голові всього...

«Увесь світ складається з протилежних речей чи явищ: світло — тьма, зима — літо. У цілості світу є два світи: світ видимий і невидимий, живий і мертвий, цілий і частинний. Цілість твориться з антитез: зима і літо дають плоди, світло і тьма — день, життя і смерть — всяке сотворіння. Це саме знаходимо в людському житті: солодощі — гіркота, «плач веде до сміху, а сміх в плачі криється».

«Увесь світ є з двох природ: видима і невидима; видима — це створіння, невидима — Бог. Видимий

світ — це тінь Бога. Ці дві природи: вища й вічна та видима й тлінна творять усе. Невидимий, божественний світ тривкіший за змінний видимий. Повітря міцніше за залізо, камінь, дерев'яну стіну. Воно невидиме, але жене кораблі, рухає води морські, руйнує гори, ламає й нівечить дерево, все проникає, залишаючись цілим. У природі сильніше те, що невидніше. Коли нам тяжко переконатись в існуванні всюдисущому повітрі, то тим важче помітити те, що очищене від всякого матеріального бруду, заховане від усіх наших змислів, блаженно перебуває в вічному спокої та в спокійній вічності — у Бога. Він — це основа світу, єдине тривке, міцне місце буття у світі. Бог увесь світ тримає у русі та є буття всякому створінню. Матерія пасивна, непостійна, 'ніщо'.

«Бог одушевляє, упорядковує, виправляє, захищає, годує за своєю волею, тобто всезаконом, повертає в матерію або бруд, або смерть. Усім створінням керує Творець-Бог. Хто кличе солов'їв у ліса та сади, жайворонків у поля, жаб у води й бо-лота? Хто веде річки до моря? Це наш Бог, що над усім панує та господарем усього є».

— Дозвольте вас зупинити. Чи ви звернули увагу щодо становища людини у світі?

— Саме тепер приходжу до цього у моїй записці. Про це кажеться так:

«Не лише увесь світ, але й людина подвійна: зовнішня і внутрішня. Ця внутрішня невидима людина віддзеркалює всесвіт та є пристановищем Духа-Творця, а тому пізнання внутрішньої людини має велике значення. Дійсна людина рівна самому Богові. Ця людина — це «безодня» або «серце», «думки серця непомітні», але великої як пожежа сили. Цю дійсну невидиму людину треба плекати й оберегати проти зовнішнього несталого світу. Дійсна

людина — це зерно в нас, яке треба вичистити від лушпини, від усього, що належить зовнішній людині. Тоді виявиться в людині її внутрішня, її божественна природа. Це друге народження людини, основане на «очищенні від усього зовнішнього» або самопізнання. Людина стає подібна Богові та зливається з Ним».

— А до цього можна ще додати те, що друкувалося в наших журналах... Люди не родяться рівними, а тому для них є різні шляхи, різні призначення виконувати те, до чого вродився. Лише дурні намагаються запровадити рівну всім рівність. Бог це ніби фонтан, який наповняє різні посудини. Менша вміщає менше, але рівна більшій тим, що так само повна.

— Скільки пропало невинних людей у краю, де большевики намагалися завести зрівнялівку всіх.

— У цьому і є актуальність вчення Сковороди, який два століття тому вчив, що зрівнялівка — це потіха дурнів.

— Сковорода рівнож вчив, що дійсне призначення людини — в ній самій. Царство Боже в нас самих. Бог скрізь, а для людини в ній самій. «Море від нас далеко, а Бог у нас, у серці нашому».

VI.

Пізня баварська зима. Гамір в таборі змалів, притихло і життя. Багато таборян виїхало на сталі замешкання до інших країн. Казарми опустіли, а перероблені на мешкання конюшні майже порожні. Найважливіше, що непокоїло залишених — якнайшоріше виїхати з табору та зажити спокійним і безпечним життям.

Зима застала мене хворим. Лежав в колишній конюшні в простірній перегородці, яка тепер називалася «кімнатою». В ній панувала тишина і пустка. Ця обставина наводила сум, пригадувала такі самі дні минулого, і на серце налягав тягар якогось невисказаного осамітнення і забуття всіма приятелями, що тепер розїхалися «на край» світа. Тишину дуже рідко порушували чийсь кроки із тих, що ще не встигли виїхати. Кроки ледь відбивались від дерев'яних стін і глухо завмирили десь в протилежному куті «коридору»... Знову мертва гробова тиша. Відчувавеш лише свої болі й шум у вухах.

У таких хвиликах намагався знайти якусь розраду або просто пригадати таке, що могло відвертати увагу від невідрадної ситуації. Часом пригадував слова Магатми Ганді, який у найтяжчі хвилини свого змагання за незалежність Індії вдавався на ласку Божу. Були такі, що питали його чому він так поступає. Тоді він давав дуже цікаві відповіді. Декілька уступів однієї з таких відповідей занотував. «Прогресистам» західнього світа Ганді казав так:

«Я вірю, що молитва має не лише духову, але й конкретну, практичну вартість... Молитва вклю-

час й вимагає віру в Бога, віру в існування Боже-ства, щирі і тверді віру без розумових застережень. Я вірю, що без Божества не було б пізнання добра і зла; не було б поняття «правди» і «кривди», а че-рез те не було б ні любови, ні посвяти, ні благо-родности духа... Існує щось безмежно вище понад розум, що володіє нами, включаючи і скептиків і атеїстів. Їх скептицизм і філософія не допомагають їм у вирішальних хвилинах життя; ставши віч на віч із нещастям, вони переконуються, що в розу-мовій вірі мало розради та задоволення. Єдино ду-хове розуміння дає людині можливість жити пов-нотою своїх сил». Коли говориться про духовість, мені відразу пригадується Михайло Костьович. Це, здається, єдиний наш сучасний поет, який своєю по-етичною творчістю підсилює і скріплює цю ділянку людського життя.

У дні, коли почувався краще, тоді виходив на двір, на свіже повітря, поглянути на світ Божий, по-любуватись Його великим хистом мистця... Духовий світ?! А як ми мало про нього знаємо... Та не міг довго любитися красою, бо свіже повітря прони-зувало легко зодягнене і виснажене тіло. Мусів вер-тати між чотири стіни, щоб ще не додати просту-ди, бо тоді вже не знати — як довго хворітиму... Через вікно майже під стелею проникали слабі чер-вонаві проміння сонця, що прощалося з людьми ці-єї половини землі, щоб порадувати і погріти їхніх співмешканців на другій половині... А коли повільно воно сховалося, тоді сірим смутком сповнялося сер-це моє. Появлялося багато різних питань, на які хо-тілося знайти незаперечні відповіді. І ось, напри-клад, хотілося знати — що нас чекає в найближчих декадах? Що вони принесуть з собою? Яке це ма-тиме значення для нашої долі?..

Мої міркування перервав легкий стукіт у двері.

— Прошу. Двері не замкнені.

— Добрий вечір. Як ваше здоров'я?

— Значно краще. Вже навіть пробував виходити та подивитися на світ Божий... Велике спасибі за ліки. Вони, Михайле Костьовичу, дуже допомагають.

— Добре, що повертають сили. Але будьте обережні, бо в такому стані можна легко ще надібати іншу, а тоді треба буде боротись з двома напастями.

— Уважаю... Та вже надоїло лежати «колодою» серед цих сірих, сумних стін, у майже цілковитому осамітненні.

— Ви цього не беріть так глибоко до серця. Було гірше, але ми не споневірялись, не тратили надії на краще. Витримали Біломор-канал, роки безвиглядної тюрми, у час війни на передову лінію фронту гнали, де смерть була майже очевидна, і кожную секунду заглядала вона нам у вічі, — але ми вірили, що є щось вартісніше за це все. Задля цього треба жити. І наша віра перемогла. Звичайно, часом надходили хвилини великого пригноблення. Та коли людина має кришталево чисту душу, то їй все це видається лише слабкими присмерками супроти сходячого Світла непереможного життя.

— Саме така віра характеристична нашому народові, і здається, що вона була його незгасаючою зорею у всі часи лихоліття, які находили на нього.

— Наш народ кількакратно мав нагоду переконатися, що ця сила є конкретно і дійсною. Протягом довгої своєї історії він зустрічав різні навали орд, але ніколи не тратив віри, що правда і добро мусять перемогти.

— Та дивно... Народ у своїй основі глибоко віруючий, а велика частина його інтелігенції показується іншою... Аж не хочеться вірити, що до тако-

го низького рівня скотилися деякі її представники на з'їздах МУРу.

— Вантаж минулого.

— Ми також там жили, але з тим минулим підмосковським ярмом порвали назавжди, бо з власного досвіду переконалися, що вона згубне для нас усіх.

— До золотої душі не пристає ніякий бруд. Ви ж про це добре знаєте з вчення Сковороди. Адже ми не безцілево від самих початків виводими його науку на світло денне сучасности.

— Припустімо, що наші противники не хочуть признати цієї незаперечної правди: духове життя домінує над усім. То чому ж тоді вони хочуть скерувати нашу еміграційну літературу до рівня плужанства або й ще нижче?

— Небагато було в минулому таких, що мали відвагу признати свої помилки. Ще менше є їх серед наших «опонентів».

— Тоді Клен має рацію, коли твердить, що серед них є такі, які не позбулися советських стандартних способів думання, або прямо люди з спеціальним завданням, метою яких є — гальмувати все національно українське.

— Нашим обов'язком повсячасно повинно бути: початківцям і любителям художнього слова пригадувати і навчати, що у творенні вартісних творів велике значення мають певні засадничі основи. Перш за все — це висока мистецька культура; чітке вирізнення існуючих літературних стилів і напрямків, бо саме це дає можливість удосконалити їх у високомистецьку форму; талант мистця, який вкладає у твір велику ідею.

— Що у свою чергу виводить літературу на світову арену?

— Очевидно. Г. Сковорода, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко та інші великі письменники — це рівночасно особистості найменше всеєвропейського діапазону.

— З чого випливає, що метою наших поетів і письменників у вільному світі повинно бути: концепції і сюжети літературних творів мають мати вселюдський, ідейно насичений зміст; розв'язання вічних проблем людського життя повинно бути в дусі українського світовідчуження, висувати на овид всього світа філософічно-ідеологічну сторону та глибини української духовності.

— Це і є справжня національна література. Саме таку ми повинні творити.

— Яскравим прикладом чого може служити ваша творчість, що безперечно виявлено у вашій збірці поезій «Душа і доля».

— Намагаюся такою її творити...

— А як ви задивляєтесь на ідею індоєвропейського ренесансу, яку порушив о. Володимир на одному із з'їздів МУРу?

— Ідея цікава і амбітна. Та чи знайдеться серед нашої інтелігенції хоч кілька таких, що всеціло усвідомлять важливість цієї ідеї? Це питання залишається відкритим... В Європі ця ідея мала чимало ентузіастів серед літературного і наукового світу, але війна перервала їхню працю. Чимало цьому пошкодив німецький фашизм, який скомпромітував навіть саму назву «арієць». Проте в деяких європейських країнах є групи, де ця ідея ще жевріє.

Гість трохи помовчав, а тоді додав: «В нас ще не розв'язані дуже елементарні питання. І в такій ситуації ідея панарійського ренесансу відсувається з овиду на невизначений час».

— Покищо приходиться потішати себе тим, що й серед нас є окремі одиниці, які розуміють її велике значення.

— Так.

— А разом з вами тішимося і ми, що ви своїми поезіями підготовляєте ґрунт до того далекого й славного завтра. Бо це тоді станеться Чудо:

Повстане віщий шум у мовчазних смереках —
І ти забудеш біль і труд доріг далеких.

Весняних, чистих сил тисячолунний вибух
Прокинеться нараз у мертвих, чорних скибах.

Обнова налетить — привітна, шумнокрила;
Небесні леготи вдихне душа прозріла.

Зітреться з пам'яті життя скупе і хмаре
І, добрий, скажеш ти: «Так, я шукав немарне.»

«Буяй, душе моя! Бо не земні простори
Ти зриш, а радости неміряні притвори.»

«Бо сонмами святих, хвилюючих видінь,
Як оболоками, рясніє далечінь!»

VII.

Кажуть, що час виліковує все. Майже кожен з нас міг в правдивості цього переконатися. Мало це місце і в моєму житті. Здоров'я поволі, але певно перемагало, ішло переможним кроком по залишках хвороби. Поволі, але постійно міцнішав на силі. Вже міг ходити до ближчих крамниць, щоб викупити приділені на картку харчі. Але зовсім погано було, коли не мав грошей викупити цей убогий приділ. В таких моментах з великим ваганням і пригніченням ішов до співстудентів нашого технікуму. Годився віддати їм увесь приділ цукру, якщо згодяться викупити хоч якусь частину інших харчів. Але вони ніколи не зловживали моїм прикрим становищем, і завжди уділяли мені за цукор багато більшу пайку, як мені належалася. Робили це переважно ті, які мали батьків. І я їм щиро вдячний за їхню великодушність...

Настали дні, що я майже зовсім видужав. Тепер я міг годинами ходити по полі, що прилягало до табору, до ближчих вулиць міста... Одного разу вирішив піти на «рандеву». (Нехай це вас не смішить!)

Прийшов до першого бльоку. Повільно вийшов ступеньками на другий поверх. Постояв трохи, а потім пішов до кімнати знайомих.

— Прошу, заходьте.

— Чи вдома Ксеня?

— Нема... Тиждень тому як виїхали до південної Америки... А ви про це не знали?

— Ні. Я був хворий...

— Не можна сказати, що і нині ви козак.

— Буває у житті людини і таке... Спасибі вам за новину і вибачте за турботи.

— Нічого, нічого, які там турботи... До побачення...

Прикро вразила мене ця новина... «А де тепер?» — майнула думка, і без надуми пішов до третього бльоку...

— Здоров. Скільки літ? — привітав мене Кропивенко.

— Небагато.

— Ти що? Хворувати задумав?

— Навпаки. Тепер хочу якнайскоріше видужати. А ти звідки тут взявся?

— Був у Карташенків... Старі знайомі. З старшою разом здавали матуральний курс.

— Он як. Непоганий смак...

— Звідки ти знаєш?

— В цьому бльоці в пивниці мали ми «друкарню», яка була рівночасно і моїм мешканням. Отож більш-менш знаємо, хто тут живе.

— Ти мені про цю твою штуку колись розповідав, але не казав, де саме «вольнодумний сковородинець зволили проживать», — зажартував приятель, оцей любитель книжки.

— А де тепер намірився?

— Хотів було іти в місто.

— То може підемо до мене?.. Ще встигнеш заїхати до свого табору.

— Ще й питаєш... У тебе напевно багато хороших речей є?

— Ходи і побачиш...

— А де твоя «резиденція»?

— Он там в тій стайні, що наліво...

— Зовсім близько. Ти сам у цій «кімнаті» розмішляєш?

— Як бачиш... Я, чотири стіни, шафа з ново-надбаними книжками, журналами і газетами, ліжко і лавка. Багато?

— Залежить, хто як на це задивляється... Може познайомиш з тим «крамом», що у шафі?

— З великою присмністю. Але я думаю, що не буде від речі пригадати дещо з минулого, щоб краще зрозуміти і деякі твори, і літературну полеміку.

— Чудова думка.

— Тоді будь настільки добрий і прочитай ось цих пару уступів.

— У 1920-х роках в літературі була страшна плутанина понять в мізках малоосвіченого письменницького молодняка, що спричинилося до того, що мистецтво, яке не замикалося в тісні рамки свого регіонального простору й совєтської дійсності, уважали за щось вороже, ідеологічно шкідливе, та не бачили межі, яка ділить свідому майстерну стилізацію від звичайного наслідування і папужництва. Майстра, який по-мистецьки відтворює античну вазу, називали рабським наслідувачем; цебто плутали творче недолужництво з наймайстернішою вмілістю філігранної роботи... Письменники і критики, що звикли ототожнювати українську літературу з регіоналізмом, кожен прояв арегіонального мистецтва сприймали як нелітературу, як «мистецтво, що існує ради мистецтва». Вони, починаючи від Загула-Савченка, розглядають як і с н у літературу як невластиво українську, як літературу на ґрунті літератури, і уважають арегіональні твори як наслідування і переробку. Регіоналізмові народників неокля-

сики протиставили вимогу літератури «високого стилю», літератури, яка воліє не бути провінційним відгомонам російської або європейської, а опосісти рівноправне місце в колі світових літератур... Неокласик Зеров був центром тяжіння... «Всі поети вчилися мови у Зерова. Багатство його словника було незрівняне. Навіть Тичина і Рильський давали йому перечитувати свої рукописи, перед тим як їх друкувати. Це була людина, яка дивувала своєю незглибною пам'яттю, бо міг цитувати цілими сторінками не лише українських авторів, а також античних, міг на вечірках без кінця сипати спогадами, зачаровуючи слухачів». Неокласики також виступали проти засмічення української літератури. Проти них виступали найманці і кар'єристи, намагаючись усіма силами осквернити творчість неокласиків, пришити їм «несучасність», тобто тих, що не йдуть визначеною лінією компартії. А офіційні її речники заявили: «Ми, без найменших вагань, рішучо будемо застерігати молодь від наслідування неокласиків, творчість яких ідеологічно шкідлива».

— На еміграції дехто з провідників МУРу так само засуджує неокласиків. Отож вони намагаються іти в крок з советською лінією?

— Дехто, так... Полеміка навколо неокласиків та світогляду літературних критиків і письменників поділила на дві групи: 1. Групу ідеалістичного світогляду, мистецтву яких притаманний клясичний стиль.

2. Групу неохвильовистів, яка відкидає ідеалістичний світогляд та київський неокласицизм, а боронить засади колишнього ваплітянства та війовничий матеріалізм двадцятих років, як «систему органічно - національного матеріалістичного світогляду». Отож «давай історію літератури назад»...

— Он як воно... А своїми творами хтось з-поміж еміграційних письменників є надійним кандидатом великої літератури?

— Про це нині тяжко сказати...

— Чи до групи «ч. 2» належить і автор твору про життя Енея?

— Один критик із цієї групи знайшов спільним себе з автором твору, підкресливши — це твір з «філософською основою нового атеїзму». А звідси письменникові легко знайти спільну мову з прорадянцями, які також кричать до безтями, що релігія — це «утопія», матерія — це основа всього... Автор книжки «відповів спростовано» своєму критикові, мовляв, я не певний того, що говорив мій герой у повісті. Що ж порадиш, коли «матерія диктує духові, що дух іде на компроміси», що «типовим висловом цього компромісового становища духа є модна сьогодні доктрина екзистенціалізму, що взагалі відмовляється від будьякої вищої цілі для людини», «що всі наші змагання встановити точні етично-моральні критерії надаремні».

— Аж в таку скрайність попав?

— Як бачиш. Є і тут такі, що пробують заперечити, що Дух віє де хоче, що духовість надає усьому змисл буття.

— Ти сказав, що серед письменників, тобто прозаїків, нема нині надійного кандидата на великого повістяра-клясика. А серед поетів?

— Серед поетів великим поетом є Михайло Костьович. Його збірка поезій «Душа і доля» — це гордість нашої української літератури.

VIII.

— О, кого я бачу?

— Несподіваний гість?!

— Дуже тішуся, що ви вийшли переможцем... Я оце вибирався до вас, але виникли невідкладні справи, які треба було негайно полагодити. Добре зробили, що навідалися.

— Не знаю, що було б, коли б не ваша великодушна доброчинність.

— Та що ви...

— Так, так. Я вам вельми вдячний, і з великою приємністю ще раз складаю вам велике і щире спасибі.

— Найважливіше, що все кінчилося добре. Допомогати — це повинність кожної людини. Хто ж нам допоможе, як ми самі собі не допоможемо?!

— Своя рука ближча — така нині популярна «мораль».

— Світ і не без таких.

— Та приємно сказати, що є ще і такі, що їм рука друга може бути так само близька, як і своя власна.

— Оце недавно був в мене Кропивенко. Пригадуєте?

— Хороший і симпатичний молодий чоловік.

— Вашими поезіями і перекладами з німецької мови ніяк не налюбуеться. Чимало віршів німецьких клясиків він знає напам'ять. А коли прочитав кілька ваших перекладів, з дива не міг вийти. «Аж не хочеться вірити, — каже, — що можна так пре-

красно і досконало передати дух, музику і суть чужого твору своєю рідною мовою»... При нагоді поговорили загально про нашу еміграційну літературу. Між іншим, сподобалась нам книжка «Спогади про неокласиків» та частково друкована «Попіл імперій» Юрія Клена. Ця остання — глибоко схоплена трагедія України на тлі всеєвропейського лихоліття 1914 — 1945 років, оперта на концепції одвічної боротьби світлих і темних сил історії людства, де нашу Україну протиставиться темним сатанинським силам імперій білої, червоної, брунатної... Згадали і «Сонетаріум» М. Зерова, оцю прекрасну збірку його сонетів.

— Приємно чути про це.

— Дуже влучну характеристику написав проф. В. Державин, сказавши, що — це український величний і непроминуций внесок до всеєвропейського мистецтва класичного сонету... Треба признатися, що його вступна стаття до «Сонетаріуму» для нас дуже цікава... «Спогади...» Клена не можна читати спокійно. В них відображено велику трагедію, яка спіткала неокласиків Филиповича, М. Зерова і Драй-Хмару на тяжких каторжних роботах на Соловках, де вони і померли. Невже є злочином бути талановитою людиною і поетом, яка вродилась і належить до української нації?

Невже є злочином, який з дзвіниці
гуде, отой від Бога даний хист?
Хіба ж його повинен у в'язниці
спокутувати майстер і артист?

— Для червоної кремлівської сатани це злочин, що українець хоче бути сам собою.

— В одному із листів, які Драй-Хмара писав до дружини, є ось такий вірш:

І знов обвугленими сірниками
на сірих мурах сірі дні значу,
і без кінця топчу тюремний камінь,
і туги напиваюсь досхочу.

Напившись, запрягаю коні в шори
і доганяю молоді літа,
лечу в далекі голубі простори,
де розцвіла юність золота.

— Вернітеса, — благаю, — хоч у гості!
— Не вернемось, — гукнули з далені.
Я на калиновім заплакав мості...
І знов побачив мури ці сумні.

І клаптик неба, розп'ятий, на ґратах,
і нездрімане око у вовчку...
Ні, ні, на вороних уже не грати:
я в кам'янім, у кам'янім мішку.

Це мусить бути велика трагедія для людини, яка
бачить, що їй в тюрмі прийдеться вмерти, вмерти за
те, що був великим поетом-українцем!

Михайло Костьович мовчав. Тим, що його знали
ближче, було відомо, що він також пережив тяжкі
тюремні муки, був на каторжних роботах Біломор-
каналу... Мені стало якось ніяково, що розпочав та-
ку сумну тему, і тому перейшов на іншу.

— Чи пишуть вам о. Володимир, Богдан?

— Пишуть. Як звичайно, наша інтелігенція
працює на фізичних роботах, не за своїм фахом.
Щоправда, є лише дуже рідкісні випадки, коли да-
ється можливість працювати з наближеною роботою
до своєї основної спеціальности.

— Невеселе це явище. Кажуть, вірніше пишуть
наші знайомі із-за океану, що дипломів там не ви-
знають. Якщо хтось хоче працювати за своїм фа-

хом, мусить наново вчитись і дістати тамтешній диплом, який ніби гарантує чи дає можливість працювати за своїм фахом.

— Це тільки в нас респектували чужі дипломи, і давали чужинцям не лише можливість працювати як рівний з рівним, а й ставити на відповідальні пости... Та все ж з часом може нашим фахівцям буде нагода влаштуватись краще.

— Все можливе. Згадується в листах, що наші люди починають позбуватись страху. Не бояться, що серед ночі приїде «чорний ворон» і... поминай як звали... Один з моїх колишніх співстудентів пише, хоч «тяжко зароблю, але використовую так, як мені хочеться. Ти не можеш, може, собі уявити як хороше жити і почуватись вільним».

— Таке почування — це важливий чинник у житті кожної людини. Воно вноrmовується, настає стабільність, спокійний ритм — всього цього бракувало у воєнні часи.

— Цікаво, чи після влаштування в нових обставинах наші люди не забудуть про шляхетні обов'язки — підтримувати і розбудовувати українську культуру?.. Пише мені інший знайомий, що є випадки, коли дехто з наших людей робить по дві зміни. Чи не означає це, що багато з них стане звичайними доробкевичами?

— В народі є різні люди. Були і будуть ідеалісти і культурники.

— А подавляючий загальний настрій нашого громадянства? Дуже убогою буде українська культура як подавляюча більшість дбатиме лише за свою кишеню.

— Не треба аж так песимістично дивитися на цю справу.

— Зовсім ні... Та хотілося б бачити її значно кращою.

— Треба бути працьовитими і творчими. Само нічого не станеться. Українське культурне життя ми повинні творити таким, щоб ним усі захоплювались, щоб воно стимулювало всесторонній розвиток індивідуума. Пам'ятаймо, що культура є вічним свідком і доказом нашого українського національного безсмертя.

— Та чи легко буде це досягнути серед чужого оточення?

— Як будемо заповзято працювати, то напевно матимемо успіхи. Серед кожного народу є культурні й інтелектуальні люди. Вони напевно оцінять добрі діла української еміграції. Не забувайте цього. Робити добре і корисне діло — це значить чимало прислужитись собі взаємно. Розумні люди будуть лише вдячні нам за таку чинність.

— Можливо... Тепер хочу поділитись з вами ще однією новинкою. За два тижні група наших скитальців відлітає до Неаполя. В його пристані стоїть корабель, який може ще змістити коло п'ятдесят людей. Він повезе їх до Австралії. Прийшла телеграма до нашого табору, — до найближчого пункту, де вже довше чекають люди на виїзд до цієї країни, — що треба використати цю нагоду. Нашвидко зформовано групу з тих, що застали вдома... До цієї групи попав і я.

— Невжеж?!

— Нашвидкоруч збираюся в дорогу. Трохи побоюся остаточного медичного перегляду... Потішаю себе, що все піде без перешкод... Якщо ваша ласка, то разом з Василем заопікуйтесь моїми книгами, журналами і газетами, спактованими у шафі. Нашу «друкарню» — ротаційний циклостиль я з Кропивенком давніше занесли і подарували УВАН на віч-

не користування. Проф. В. Міяківський дуже вдячний за цей наш дар для УВАН. Просив, щоб ми її й надалі не забували на далекому континенті.

— Добре зробили. Ми завжди готові допомогти, і робимо це з приємністю... Здається, що ви їм друкували «Бюлетені УВАН» та кілька інших праць.

— Ніколи не відмовлявся. Не лише це робив, але й не раз з Василем помагали в праці упорядкування музею.

— А щодо вашого прохання, то не турбуйтеся. Ми з паном Василем цю справу допильнуємо.

— Валізу і невелику скриню з книгами я беру з собою, але ще багато залишається, а серед нього є архівний запас наших видань.

— Кажете, що прийшла до вас довгождана хвилина. А все ж таки... сумно. Найближче коло однодумців і щирого приятельства стає все вужчим і вужчим. Роз'їдуться по світі. Не знати, що спіткає кожного з них. Може залишиться лише приємний спомин пережитих буднів нашої скитальщини.

— Я особисто дуже вам вдячний за все, що мені прийшлося навчитись від вас, за допомогу та дуже людяне ставлення до мене. Я вдячний моїй долі, що привела мене до вас, що наше знайомство закріпилось великою і щирою дружбою, яку завжди плекатиму.

— Тішуся і радуюся, що зігріте серце великими ідеями провадить людину до хороших діл.

— За всі злигодні доля потішила: привела до кількох добротних людей. Хоч цькують мене за це знайомство, але маю відчуття, що це правдива життя дорога... Вам належить ще окреме спасибі, що підкріплювали мене у вірі. Своєю поставою, своїми ділами і творчістю підсилюєте вогонь благородної

ідеї за правду, справедливість, свободу. Це може робити лише велика і шляхетна людина... «Душа і доля» — це глибоко змістовна збірка ваших поезій. Деякі з них стали своєрідним життєвим імпульсом мого єства. Дивне це явище... Воно породжує чарівний і кришталевий душевний стан. Його так добре та влучно окреслив наш мислитель Сковорода, який каже, що це є воскреслий дух правдивого чоловіка. Це ти сам у найглибшій своїй суті і правді. Оце віднаходження Блаженності в єстві своїм.

1957, 1959 р.

В країні екзотики

I.

На тридцяту добу вранці ми зауважили дуже бліді темносиві контури. Вони скоріше нагадували хмари ніж землю, але багато із пасажирів твердили, що це материк... Дійсно. З кожною годиною контури почали набирати виразнішого вигляду. Не було вже сумніву, що корабель наближається до якогось порту... Ось він обережно запливає до пристані. Людській утісі не було, здається, меж. Та воно й не дивно, бо за нами великий шлях. Ми переплили Середземне і Червоне моря та Індійський океан.

З полегшою на серці, з усмішкою на устах стаємо на Австралійську землю... Недалеко від корабля чекає на нас пасажирський потяг. Розміщуємося в ньому. Вантажники вивантажують багаж і ладують його в окремих вагонах. Це відтягає від'їзд. Менше спокійні починають нервуватись, нетерпляться, гніваються. Їм хочеться тиші і спокою, а цього нам бракувало цілу предовгу дорогу.

Останні перегляди всього, що прибуло з кораблем. Заклопотані кондуктори ще раз все переглядають... Сигнал. Повільно починає рушати потяг... З своїм подорожніх приятелем Семеном примощуюся коло вікна... Місто Мельбурн. Одноманітні будинки. Витворюється враження, що все зроблено за пляном однієї людини. Вулиці прямокутні. Може для того, щоб не згубитись і не заблудити в місті. В ньому багато зелені. Це міняє картину. Вона стає приємнішою. Постає все живіша і живіша розмова. Одні діляться враженням, яке на них зробило все, що

вони вже стигли побачити. Інші тішаються щасливим кінцем морської подорожі. Ще інші мріяли... як то їм буде поводитись у цій маловідомій країні, про яку говорять майже фантастичні речі.

З Семеном спокійно дивлюся на проминаючі картини... Ось вже й передмістя. Воно надзвичайно «стандартне», нічим не відрізняється від інших. Рівнина. Серед зелені чепурні доми. Рівненські дороги творять квадрати або паралелепіпеди.

— Гарне і приємне враження робить ця частина міста.

— Непогане, — відповідаю.

— Цікаво, що нас тут чекає?

— Побачимо.

— Це я й сам знаю...

— Дивись, дивись, який перед нами безмежний степ.

— А скільки папороті...

— Справді... Степ увесь покритий папородоподобними деревами, висота яких сягає до пів метра. А он там якісь інші безкорі. Це так звані «гам трі». А далше за ними горби та пожовкла від посухи трава... Час від часу потяг стає. І замість людної станції — напис на дошці. Дивно. Дошки або тричотири будинки оце тобі і вся станція...

Потяг зупинився серед степу. Семенові нетерпиться, він переходить на другу сторону вагону, читає: «Бонегіла».

— Чи не випустять нас у степ вівці пасти? Ніде ані душі.

Вагонами пішла новина: тут будемо висідати.

— Хіба я не згадав?! — кисло видушує Семен.

— То тішся своєю здогадливістю...

Повиходили з вагонів. Через деякий час приїхали автобуси. В одні з них всідають жінки, а в інші

мужчини. Товарів автомашини для багажу. За короткий час ми вже були в таборі Бонегіла. Табір — це залізні бараки, поставлені на стовпах. Мені мимоволі пригадалася казка, в якій розповідається про хатку на курячих лапках.... До кожного бараку призначили по кілька десятків «нюкомерс» (новоприбулих), дали нам по пару коців. У бараці ліжка по обох сторонах, а посередині прохід. Беремо коци і приводимо ліжка в належний вигляд. Зненацька до бараку вривається якийсь нервовий високий чоловік, нишпорить по всіх валізках, перериває ліжка, забирає наші картони, що ми їх заробили на кораблі. Цигарети — це єдиний наш зарібок за нелегку працю в кухні.

— От тобі й маєш. Так як у советів або нациських таборах. Роби, а за платню не питай.

— Та ви, молодий чоловіче, не робіть паніки. Ваші цигарети вам повернуть. Даватимуть їх по певній кількості. Їх забрали тому, щоб запобігти чорному ринкові, тобто надмірного надужиття в їх перепродажі.

— Дякую за безплатну пораду. Може й справді труд не пропав. Але чому він нічого нам не сказав. Увірвався як до якихось приступників і давай забирати...

Вечором в бараках похолодніло, а вночі було добре зимно. Семен незадоволено натягає коци, але вони не розтягаються. «В цьому випадку Бог мене перевинагородив, завеликі «костилі» попричіпляв» — бурмочить собі під ніс...

Ранок. Із-за небосхилу встає сонце. Дехто з нашого транспорту вийшов погріти «зуби», бо вночі порядно перемерз. Сонце підіймається, стає тепліше, людей на дворі збирається все більше і більше.

Загадали іти до «театру». Зібрались. Чекаємо... Нарешті приходить директор табору. Говорить. Але лише одиниці його розуміють....

— Семене, що він казав? Ти трохи мову знаєш, то може хоч суть схопив.

— Він привітав нас на новій землі, надіється, що нам тут буде добре, що ми полюбимо цю країну, будемо тут щасливі...

— А чи все розумів, що тебе питали у час приписки.

— Дуже мало. Тутешні англомовці мають інший акцент, що утруднює розуміти, що вони говорять... Ще казав, що ходитимемо до школи поки покличуть до праці.

— Чи це може тривати довго?

— Може пару місяців. Поки це станеться, даватимуть по кілька шілінгів... Спішити нема куди. Масмо час ще наробитися....

Та чого не хотілось Семенові, сталося скоро. Покликали і призначили нас на працю... Вже на другий день завезли на станцію. Дали квитки і, мовляв, будьте хлопці, бо від тепер ви самі собі господарі. І ми поїхали...

Прибули до Сіднею. Тут пересіли на інший потяг і поїхали далі, і все на схід... Після довгої подорожі зупинились у маленькому містечку. Тут чекав якийсь чоловік. Він завіз нас вантажним авто на призначене місце. Це був якийсь двір. Тут дали нам лопати, сокирки, палатки та гіляки. З цього добра мали ми зробити собі «мешкання» на вигоні за подвір'ям. Не встигли ми повистругувати коли, як зірвався вітер, захмарилося, почав лити дощ. З нашої праці мало користі. Попросили працедавця, щоб дав нам якесь місце, де б могли осушитись, нагрітись, відпочити. Дозволив він нам перебути негоду в кут-

ку брудного гаражу. Почали робити порядок, але в холодному гаражі годі було всидіти. Прохаємо, щоб дали нам хоч якусь малу піч... Семен взявся до праці. І ось в ній палає огонь. Примостились довкола неї як сироти, а шлунок вимагає свого. Зложились, послали латиша щось купити з'їсти. Попиваючи гарячий чай, розговорились. Крім мене і Семена, в нашій групі був ще один українець Сидор, поляк і латиш. Цей останій говорив польсько-білоруським говором і був малоговоркий, але вмів добре малювати.

Раненько нас повезли до праці, а латиша залишили на господарстві. Направляли фармарські дороги. Довкола горби. Вздовж них в'ється шлях, а від нього менші дороги, які проводять до окремих господарств. У розлогій долині тихо тече річка. Нахмарилось. Почало дощити. Це унеможливило нам даліше працювати, і «форман» привіз нас на подвір'я. Дав нам іншу працю. А як ми її закінчили, мусли тоді перенести свої польові розкладальні брезентові ліжка до палаток. Місце, де вони були, від дощу стало суцільною калюжею. Ми відмовилися спати в калюжі. Працедавцеві наша поведінка не сподобалася, але він дозволив нам переночувати в гаражі.

Як був дощ, то ми працювали в дворі працедавця, а коли трохи випогоджувалось — їхали направляти дороги, розмиті дощем. Носили каміння, грузили мокру землю, укладали дерево. Бувало, що з-під каміння несподівано засичить гадюка. Це нас лякало, а нашого «боса» радувало... Помучені, брудні і голодні вертали до палаток, де чекав на нас холод, сльота, промоклі дрова, які ніяк не хотіли горіти, а лише диміли, роз'їдаючи нам очі.

Я з Семеном працював у «формана» Джіма, який завжди запивав, і ніби жартома увесь час нас

підганяв при праці. Це якоюсь мірою нагадувало мені німецькі нациські рабські табори.

— Чи не здається Джімові, що ми негри? Спитай його.

— Вибачте, пане Джіме, мій товариш хоче знати, чи не уважаєте ви нас за негрів?

Джім почервонів як печений рак, розлючено виричав на нас очі, почав лаятися вздовж і впоперек. З цього видно було, що «латину» засвоїв добре, міг би в цьому ділі рівнятися московському Ваньці. А коли вилаявся доскочу, мимрив собі під ніс, мовляв, закони для людей, а не для безправних істот...

У дев'ятій годині вечора повернулися до своєї палатки. Мокрі дерева як на злість не хочуть горіти. Димлять, їдкий дим лізе в очі, і ми почали «платати» — дим видушує сльози, і вони течуть по обличчі.

— Терпи, козаче, отаманом будеш, — пробує жартувати.

— Не знаю чи отаманом буду, а без чаю напевно. Ці холодні вітри з дощами перещупують всі кісточки. На роботі мерзнеш, в паланці також, а тут навіть чаю не можеш напитись, нема чим душу розігріти.

На другий день робота не клеїлась. П'яний Джім нахмурений як чорна хмара. Шофер напівабориген пробує «розрядити атмосферу», але це йому ніяк не виходить, бо його трактують так, як нас...

— Як ти думаєш, Семене, чи у вас на полях також вівці замерзали як тут, яких ми бачили раненько? — починаю розмову, щоб відпружити дурний настрій.

— Ти що? Жартуєш? На наших полонинах їх пильнують тричі краще як нас тут. Вівця дає гуцу-

лові сир, вовну, кожух. Заможніші господарі продавали це добро, а купляли інше...

— Що ви там розбазікалися, — кричить Джим, а потім добавляє: «Уважайте, бо можуть бути клопоти»...

На них не прийшлося довго чекати. Одного вечора вертали ми з праці. Джим по старій звичці зупинив вантажну автомашину, пішов до корчми... Вітер і дощ дався нам добре взнаки на відкритій автомашині, а «боса» нема та й нема. Сидів у корчмі поки вона не зачинилася. Це мені урвало терпець. Не лише мені, а й Семенові.

II.

— В чому справа?

— Ми прийшли, — почав Семен, — сказати, вірніше попросити вас, як нашого працедавця, щоб ви змінили нам «формана». Джім після праці заїжджає до корчми, висиджує там годинами, а ми чекаємо на дворі, мерзнемо від вітрів і дощів.

Працедавець то червоніє, то біліє. Перепитує ще раз, що ми хочемо... Потім почав ходити по канцелярії, а відтак відповів.

— Іншого «формана» дати не можу... Якщо вам тут не подобається, то ми вишлемо вас до Європи.

— Краще вернемось до Європи, але не будемо терпіти нелюського поступування супроти нас.

Працедавець страшенно розлютився і вийшов з канцелярії...

Раненько пакуємо свої речі і чекаємо, коли нас відвезуть. Але працедавець не появляється день, не було його і другого дня. На третій день старший «форман» приготовляє малий «трак», і при нагоді намовляє нас залишитись. Я категорично відмовився. Семен солідаризується зі мною. Після цього нас відвезли на станцію. Купили квитки і поїхали до найближчого переходового табору. У місті взяли таксівку і поїхали до таборової управи... Тут розповіли про свою пригоду. Урядовець слухає, нервує, починає телефонувати...

— Дуже нам прикро, але ми не можемо вам допомогти. Тому що ви вибули з переходового табо-

ру, не можете до нього повертатися. Тепер лише уряд праці може вам допомогти. Негайно повертайтеся до міста, зголосіться до згаданої установи.

Нічого іншого нам не залишилося. Взяли свої речі і пішли з табору на головну дорогу. Валізки з книжками обривають руки, втома бере верх. Посідали край шляху і чекаємо щастя. Автомобілі минають, але ніхто на нас не звертає уваги... Вже зовсім стемніло. Іде якийсь господар старим грузовим автомобілем. Став на наш прохаючий знак.

— Просимо завести нас до міста. Ми вам заплатимо.

— «Окей бойс, дроп ін» — сказав жартома. Ми сіли і поїхали... У місті пішли до найближчого готелю...

Ранок. Свіжі, виспані, викупані, чисто одягнені, дивимося на себе, і нам здається, що це «не ми». Аж самому не хочеться вірити, що зовсім інакше почувасься, коли маєш необхідне для життя. Та на дозвілля нема часу. Треба виконати пораду. Ідемо до уряду праці. Тут Семен розповідає цілу нашу історію. Урядовець слухає його уважно може тому, щоб зрозуміти оповідача. До цієї розповіді починають прислухатися інші кацелярійні робітники. Відтак урядовець починає телефонувати...

— «Вел бойс», я зробив усе можливе, щоб вам допомогти. Пропонував вас, добрих хлопців з Європи, багатьом, але нічого з того не вийшло. Саме тепер почався загальний страйк робітничих уній. Працедавці не наважуються брати нових робітників, щоб не загострювати вже існуючого конфлікту з уніями. Єдине, що нам залишилося, то ще пов'язатися телефонічно з еміграційним урядом... Через деякий час прийшла відповідь.

— Отже, хлопці, вас призначили до табору коло Ньюкастлю. Деякий час будете там, а після знайдеться і праця.

— Щиро вам дякуємо за опіку.

—о—

На другий день ранком були вже в Ньюкастлі. Не встигли висісти з вагону, а до нас підходить незнайомий і питає, чи ми називаємось так і так. Відповідаємо йому позитивно. Привів він нас до автобуса, сказав шоферові, де має нас завести...

Великий порон перевозить автобус через ріку. На березі він поїхав до порту. Довкола рівнина. Щойно по якомусь часі показалась горбаста місцевість. Тут ми зауважили рідкісні будинки. Автобус спускається дорогою в долину, їде вздовж берега. На високій його площі здалека видно залізні бараки. Підїхали до них. Шофер сказав нам висідати, мовляв, далше я не їду. Висіли, ідемо з валізами до таборової управи. Директор записує нас без зайвих питань. Потім припоручає нас якомусь чоловізі, який привів нас до призначеного на горбку бараку.

— Тут ви будете мешкати. Он там, кілька бараків нижче, кухня. Ідіть туди може ще щось там застанете.

— Дякуємо за пораду, — сказав Семен, а коли посланець пішов добавив: «Хоч порожній барак, але це далеко вигідніше як мокрі палатки, сльота, дощ та вітер. Ліжок тут з добрих пару десятків, то може ще й товариство матимемо.

Так і сталося. Через декілька днів до табору привезли більше безробітних. Крім нас, у таборі мешкав директор з родиною, кілька таборових робітників, працівники кухні... Табір розташований на

високому березі Нельсонської протоки, яка обпливає його півколом, а друге півколо творить суцільний великий півострів...

— А там що? Село чи містечко?

— Ходімо і переконаємося.

У містечку є крамниця, пошта, готель. У крамниці жінки вічливі, розпитують, цікавляться. Семен намагається відповісти на все і всім.

— Шкода, що нема грошей щось купити.

— То ходімо і оглянемо, що діється на другому березі.

— Дивися. Він так густо заселений.

Ідемо далі, розглядаємо, натрапили на пляжу, ліс і парк.

— Буде де вийти. А тепер вертаймось, а то ще втратимо вечерю...

Минуло кілька тижнів. У таборі рух. Прибув транспорт жінок і дівчат.. Були і родини з повнолітніми дітьми. Батьки приїхали з ними, не зважаючи на те, що це суперечило законові, і тепер не знають, що їх може за це чекати.... Жінки і дівчата мали жити в нашому таборі, доїжджати до праці в Ньюкастель... Життя в таборі стало гомінким. Три рази на день всі його мешканці творили колону, чекаючи своїх черг до їдальні... У черзі чути різні мови. Стоїмо і розмовляємо.

— Називаюсь Іван. Будемо знайомі. Почув вашу мову і без «пардону» втручаюсь у вашу розмову. Я тут працюю. Доглядаю печі в кухні і в директоровому будинку. Шукаю за нашими людьми. Може зберемось та подумаємо про організоване життя...

— Чи варто?.. Не знати, що чекає нас завтра, а вам щось такого забагається.

— То ви подумайте, а я шукатиму далі.

— Цей опенькуватий заливав нам «голодні» кавалки. Насправді уганяє за жінками або дівчатами. Отож «організує», але кого і для чого? З директоршою «крутить» роман. Вона чимало провела часу у Франції, її дуже сподобались всі нюанси французького кохання. Не зважає ні на що, далі шукає любовних пригод з молодими мужчинами.

— Звідки, Семене, ти про це все знаєш?

— Це була моя «професія» в організації. Дещо мені підказала чорнобрива Ганя. Он там воно стоїть з русявкою середнього зросту. Ніколи не вгадаєш звідки вона... З-під Волги. Оповідала, що над Волгою є великі українські поселення. Війна декого з тих поселенців застала блукати по всьому світі.

— А як ти з Ганею?

— Як тобі сказати... Нема сміливости. Вона ж з-над Дніпра, а я з-під Карпат. Боюсь, щоб не дістати гарбуза.

— Щось такого. Коли ти маєш добру інтенцію, то чого ж би вона так мала зробити?

— Може воно так зле не буде, але краще бути обережним... А може ми отак після вечері навідаємось до них?

— Добре.

Настала вечірня пора. Ідемо, а Семен комбінує якусь «справу», бо ж не можна іти до дівчат без справи?! По дорозі зустріли високого молодого мужчину. Іде нам назустріч. Веселий, усміхнений.

— Вибачте. Ви українець? — питаємо.

— А як ви пізнали, що я ним є?

— Таких хороших козаків нема серед інших націй, а лише українська їх має, — усміхаючись відповів Семен.

— У мене є діло до вас. Товаришка моєї знайомої цікавиться вами, заставили вони мене дізнатись, чи ви наш.

— От тобі і маєш... Отак просто. А як вона мені не сподобається, що тоді?

— Це вже інша справа. Я сказав щиро, що заставило мене вас зачіпити. Якщо ж з того нічого не вийде, тоді шукатимемо іншого виходу, — відповів Семен, трохи зам'явшись.

— Побачимо, а тепер будьмо знайомі. Я називаюсь Павло. Іду до свого доброго приятеля. Ходімо перше до нього всі гуртом. Он там на тому горбку він мешкає...

— Будьте знайомі: це мій приятель Коваль, а це його дружина; а це мої найновіші знайомі, — сказав Павло як ми увійшли до кімнати господаря.

— Дуже мені приємно. Вибачте, але моя дружина саме почала готувати вечерю на свій смак, а до того вона у мене литовка. Мав у Німеччині смертельну пригоду, і лише завдяки їй залишився при житті. Може так вже судилось.

— Спасибі за щирість. У житті всяко буває.

— Свідомому українцеві воно ніби не випадало б мішати свій козацький рід. Але... людина думає одне, а хтось спрямовує її деінде.

— Життя має чимало загадкового. В цьому чи не є його сила і чар таємничості. Від віків людина намагається їх розгадати.

— А чи розгадає? — сказав поважно Коваль.

— Якщо б розгадала, то життя стало б нудним, одноманітним, безбарвним, монотонним, безцілевим. А так її завжди манить цікавість: а що буде пізніше, що ще відкриємо, дізнаємося...

Ми розговорилися. Час утікав хутко...

— Вже пізня година.

— Добре, Семене, вже ідемо.

Попрощавшись з господарями, ми пішли. Семен мовчав. Вечір не пройшов так, як він плянував... На другий день снідати пішов сам, а я з литовцем дещо пізніше. Після сніданку намірилися іди до парку. Не встигли пройти й сотню метрів, чуємо хтось ніби наздоганяє нас. Зупинилися, оглядаємося, до нас усміхається незнайома. Підходить.

— Це моя знайома Ніна, з Дніпропетровська, — сказав литовець.

— Приємно пізнати землячку. Я довший час жив на Лівобережжі — в Донбасі.

— Хочеш піти з нами в парк? — запропонував литовець.

— Ні, не це хочу... Чи не направив би ти нам залізко?

— Треба вертатись, — досадно кинув литовець.

Як вони пішли, я подався до «офісу». Отримав кілька листів. Найбільше мене зацікавив один з них. Повернувшись до бараку, перечитав його ще раз.

«Захід. Нас цікавила його культура, філософія чи історія. Це ми знали теоретично. А зустрівшись з ним віч-на-віч — розчарувались. Те, що здалека здавалось глибокою чи високою думкою — перестало нею бути. Політична думка — опортунізм. Вона діє від випадку до випадку. Лиш коли стукнеться лобом об стіну, тоді починає застановлятися над проблемою. Така політика згубна сама в собі. Її повинна протиставитись наша думка, яка повинна бути вищою і глибшою від усього, що є в Європі. Щоб перевести цю далекоюсяжку ідею в історію, треба закласти тверді основи. Для цього надавалась би південна Канада або Пенсильванія. Тут постане осе-

редок культурного українського життя. Канадійський лібералізм забезпечує всім народам Канади свободу релігійної діяльності. Тут можна нав'язати сталі контакти з різними релігійними центрами з метою створення одного фронту всіх віруючих світу проти безвірства і воюючого матеріалізму...».

— Що це ти так тихо сидиш? — спитав литовець з порога.

— Листи зажурили.

— Не знати, що ще тебе чекає, а ти журися за інших.

— Така вже в нас, українців, натура, така звичка закорінена в крові.

— А трохи тихше не можна, — кинув на ходу Семен, ідучи до ліжка та удаючи веселого.

— Де ти цілий день пропадав?

— Наздоганяв вчорашній. Був з Ганею і її приятелькою. Шкодували, що не було Павла...

— Казала Ніна, — перебив Семена литовець, — що фабрика не прийняла наших співмешканок на працю. Їх незабаром вивезуть в інше місце.

— Невже? — здивувався Семен. — Значить бувай здорова Ганусе. Як не щастить від ранку, не везиме і на останку...

Через кілька днів після цієї розмови табір спорожнів. Відвезли жінок і дівчат не знати де. Не встигли ми забути шуму і галасу, спричиненого виїздом жінок і дівчат, а тут знову прибули представники залізної фабрики з Ньюкастлю. Всіх мужчин прийняли до праці. Життя в таборі майже завмерло. Одного дня поїхав до міста до уряду праці. Тут прийняли мене зі здивуванням, бо були певні, що в таборі нема більше безробітних... Негайно повернувся з міста, почав пакувати книжки, журячись, що прий-

деться нелегко з ними в дорозі. Приготовившись в дорогу, пішов ще до їдальні. Зустрівся з Іваном. Він також мав десь їхати. В його роман з директоршою вмішався маляр. Іван програв, і «світ гарт» хотіла його позбутись.

— Може поїдемо разом? — спитав.

— Ти де їдеш?

— До Сміттовну.

— То їдемо разом ще нині...

III.

— Ви розумієте нашу мову?

— Не зовсім. Я поляк. А ви розумієте по-польському?

— Так. Приходилось зустрічатись з вашими...
— якось загадково відповів Іван.

— Добре, бо я й сам почав забувати свою рідну мову.

— Хіба в тих околицях, звідки їдете, нема поляків?

— Там, звідки вертаю, нема не тільки моїх земляків, але ні одної білої людини.

— Невжеш?!

— Я відробляв свій контракт далеко від людей. Все, що я бачив — це безмежні степи і безконечну залізницю. Час до часу привозили мені харчі і воду. Деякий час мене обкрадали аборигени. Одного разу не лише забрали харчі, але й шкоди наробили. Розповів про це моїм «опікунам», вони порадили, щоб я нічого перед ними не ховав, а навпаки — виявляв охоту дати їм те, що вони хочуть. Я так і зробив. Мало цього, я навіть частував їх горілкою, хоч це законом заборонено. Але мусів же я якось себе боронити від цих напівдикунів. Кажуть, що вони в своїх осіlostях, де не ступає нога білої людини, живуть ще цілком ганібальським життям. Ловлять дичину, печуть її на кострах, їдять, танцюють навколо багаття, а як зголодніють, то знову займаються полюванням; зловивши гадюку чи кангуру, печуть її і знову починається та сама церемонія... Вражу-

вавши все це, мусів робити так, щоб залишитися живим. За це одного разу вони привели мені дві жінки в дарунок...

— Ну і як вони, ті жінки, хоч трохи зугарні? — невитримав Іван.

— Так і ні. Помагали мені куховарити, прали білизну, чистили мій барак. Звичайно, що я мусів мати терпіння, щоб навчити їх цього для нас звичайного діла... А ви що від них хотіли б?

— Та, цікаво знати. Всяко про них говорять, — зніяковів Іван...

З скреготом потяг зупинився, відсапує. Ледве почувалась назва станції. Поляк швиденько піднявся, попрощався і вийшов. Ми поїхали далі...

— Кемсі! — почувлось за вікном.

— Пора і нам висідати, — байдуже сказав Іван.

Розпитавши як дістатись до Сміттовну, взяли таксівку і поїхали...

Директор фабрики зустрів нас холоднокровно. Прийняв на працю, приділив до будки, сказав про умови харчування і скільки все це разом нас коштуватиме, яких правил треба дотримуватись.

— Ви розумієте, що підписуєте? — перепитав.

— Розуміємо, — відповів Іван. А вийшовши з канцелярії додав: «Це правдивий англосак».

— Не важно. Цікаво, яка буде праця і клімат. Якщо завжди буде така паркота як нині, то довго не витримаєш.

— Якось то буде. Ще маємо трохи часу. Ходімо в село...

Село невелике. Не було чого багато оглядати... Повернулися до своєї будки. Вона мала яких три метри квадратних. Стіни з сірої маси, яка дуже нагрівалася від сонця. В ній годі було всидіти. Піш-

ли до фабрики. Вона розташована на березі великого заливу, яким можна дістатися до Тихого океану. Цим водним шляхом доставляли необхідні речі для виробу «нестлес фуд». Пороном переїжджали на другий берег на пляжу...

— Пора вже на вечерю. Завтра почнемо працювати. Дивись як з тих робітників тече піт, ніби хтось вилив відро води на них... Я трохи міцніший. Може потягну. Ти дещо заделікатний...

— Менше з тим. Ходімо, а завтра побачимо...

Почалася «заправка». Старший робітник приділив мене з Іваном до одного стола, показав як вистругувати засушену темну масу... Зашаруділи струганки по масі, посипалася вона з стола в долину до збірних посудин. Стружемо її, а з нас тече піт потоками. Перед дверима чекає віз за возом, і в кожному з них кілька десятків посудин з масою...

Через кілька днів отримав листи. В одному з них писалося: «Австралія після вибриків комуністів і страйку почне цікавитись цікавішими справами. Тут наша англomовна пропаганда буде на місці. Деякі з наших брошур пороздавав тямущим людям. Пару вислав до нашої редакції в Сіднею, щоб друкували їх на сторінках «Вільної думки». Твій Федір»... Володя писав про свої переживання і непорозуміння в українській громаді. Перечитавши його лист, мені якось мимоволі пригадалася історія Макбета...

«Але серед нашого суспільства їх є більше. Кожен хоче бути князем. Постала боротьба самопожирання за королівський престіл. Проти цього зла протиставляться люди правди. Їхня ідея імponує світим душам. Носії правди й світла перемагають... Але в історії ці процеси тривають довше як драма Шекспіра. Макбетова темна сила часто стає явищем масової психопатології певного суспільства, а відтак

рушійною силою чорнодушників. Вони не вагаються «опанувати ситуацію», щоб потім тримати «за морду» свого ж таки брата. Але... Ключі від шафи зі зброєю є у сторонніх осіб. Чорнодушники не можуть вбивати своїх противників. Вирок смерти вони перенесуть до часу, коли стануть при владі у своїй батьківщині. А до того часу вони «громитимуть» своїх противників у газетах, анонімними летючками чи доносами. Вони вірять, що можна скомпромітувати носіїв правди. Але їх постава нині така непохитна, як гори Карпати. Це вони, носії правди, встановлять лад і справедливість у народі. Їм допоможуть всі ті, в кого ще не згас вогонь сили добра і здоровий глузд національної рації».

Так справи представлялись на політичному відтинку серед наших громад у цілому вільному світі. А коло мене — місяці марудної рутини. Іван втягнувся в працю і, здавалось, йому тут не було погано. Вечорами ходив по селі з Янтком, намагався запізнатись з якоюсь місцевою «чарівницею», але вони, ніби на зло, оминали чужинців, що працювали разом з нами, всякими дорогами і стежками. Одне місце, де він міг перед ними якось виказатись, була крамниця. Тут Іван залюбки купував дівчатам чоколяду, яку вони з приємністю і подякою брали. Не проти того були й молодичі. В такий спосіб він поволі «приноровляв» одну молодичу з піговатою дочкою....

У мене інші клопоти. Я почав поважно занепадати на здоров'ї. З кожним днем, а за ними і тижнями, праця видавалась все тяжчою. Може тому, що ніяк не міг навикнути ні до їжі, ні до клімату. Вирішив поїхати до Ньюкастлю. В тутешній лікарні лікар приписав мені цілу листу дієт. З цим повернув-

ся до Сміттовну, і прямо з дороги зайшов до директора. Він нервово переглянув лікарські поради.

— Задля одного чоловіка ми не будемо тримати спеціального кухаря, ані не можемо примушувати того, що є, щоб готував комусь спеціальну їжу... Їдьте до уряду праці в Кемсі, нехай вони знайдуть вам працю з відповідною кухнею.

На другий день поїхав з Іваном до міста. Уряд праці був ще зачинений, і ми пішли оглядати місто. Руху майже не було. Одинокими «відвідувачами» були аборигени. Вони сиділи групами коло великих крамниць.

— Вибачте, що ви тут так рано робите? — запитав Іван.

— А ви що? — відізався молодий абориген.

— Ми приїхали до уряду праці.

— А ми чекаємо на щастя.

— На яке щастя?

— Може хтось візьме на працю.

— А ви не можете її отримати від уряду праці?

— Бувають випадки, що дають, але це стосується не до всіх нас.

— А як же ви живете?

— Трохи заробимо, трохи здобудемо мисливством. Є тут різні звірі, і ми полюємо. Кроликів багато, а як трапиться кангуру, то ще краще.

— З чим же ви полюєте?

— Маємо свою саморобну зброю.

— Ми чули, що вами опікується держава, поробила вам спеціальні резервуари, де ви живете в бараках.

— У деяких місцевостях так воно насправді є. Але утримання не надто завидне, треба шукати ще допоміжних джерел, які б давали засоби до кращо-

го життя. Правдою є і те, що багато аборигенів воліє жити вільно, без втручання білої людини. Вони ідуть у глиб країни... Білі поступають з нами недобре, а тому викликали в нас упередження до них.

— Не всі білі однакові. Між ними є такі, що панують, а інші — їхні раби.

— Це можливе. Для нас всі білі однакові.

Подякувавши співрозмовників, повернулися до уряду праці.

— Чим можу вам служити?

Іван розповів причину нашого прибуття. Урядовець уважно вислухав, поробив нотатки, трохи помовчав, а потім запропонував працю на «фармі». Це не було підходящим. Урядовець пообіцяв підшукати відповіднішу працю. Сказав прийти перед п'ятою. Ми мали до диспозиції цілий день. Крамниці були вже відчинені, і ми убавляли в них час... В обідню пору пішли до ресторану, пообідали. Після цього оглядали ті місця, де не були. Так запізналися майже з усім містом... О четвертій повернулися до уряду праці, але мусіли чекати на точно визначену годину. Урядовець сказав, що йому вдалося знайти працю в лікарні близько Сіднею. Коло лікарні є гуртожиток, і там маю жити й харчуватися, а в лікарні працювати. Вразі потреби — лікарська допомога на місці. Порадив більше праці не міняти аж до кінця контракту, який кожен з нас емігрантів підписав на два роки ще в Європі.

Не гаючи часу, першим попавшим автобусом приїхали до села. Спакувався, подякував Іванові, що допоміг мені порозумітись та полагодити справу в уряді праці.

— Значить їдеш?! Буде мені трохи сумно самому. Це заставить мене скорше зреалізувати свій намір. Я вже підшукав непогану земельку. Куплю

декілька «акрів», одружуся з місцевою дівчиною, так доживатиму свій вік.

— Якщо уважаєш, що так тобі буде добре, то нехай стелиться тобі твій життєвий шлях молоком і медом. У мене інша мета. Пробуватиму її досягнути, не зважаючи на ніякі перепони та перешкоди, що можуть виникнути.

— Блаженні віруючі, казали наші старі люди. Пробуй... А мене не поминай лихим словом.

— Не маю защо... Якщо я поступив колись в нетакт — вибач.

IV.

Швидкий потяг ритмічно вистукує по рейках. Довкола темно. Лише час-до-часу вривається електричне світло у вагон, огляне миттєвим поглядом все і зникне без сліду. Сиджу коло вікна, дивлюся в темряву. Та це ненадно приємне. Щоб зайняти себе чимось, почав перечитувати деякі листи.

«Дорогий і незабутній Друже!

Ви глибоко, до суті розумієте наші ідеї і завдання. Своїми вчинками воплощуєте їх в історію. Я тут, крім праці, розсилаю нашу літературу. Америка має різні рухи і різних людей, які є дуже близькі до наших ідей. Є теж стремління високоосвічених людей створити універсальну віру і поєднати її з найновішими досягненнями науки. Є тут орденські товариства... Не переймайтесь тим, що оточення не розуміє наших ідей... Маєте рацію, коли пишете: «Після видання «Кобзаря» треба було видавати у мільйонах примірників «Букваря». Така історія людства. Не забувайте, що ми перші в історії людства творимо повноцінну, життєдайну ідеологію і філософію, що своїми вчинками воплощуємо в історію. Християнство постало із прямої проповіді Христа. Так постали й інші великі релігійні рухи, як буддизм, брагманізм, іслам і т.п... Пишіть. Ваш Теодосій».

«Дорогий Друже!

Існують різні ідеали, уявлення і щаблі духового розвитку. Ілюстративно. Підіймаючись на гору,

бачимо найближче довкілля. Вилізши ще вище — нові висоти відкриваються перед нами. Так само і в духовому рості людини. Вглиблюючись у сутність буття, вона починає бачити і розуміти другі істоти, нарід, людство, себе в народі і свій нарід у людстві. Бачити постання і ріст позаособових рухів, організацій, істот і істин. Відтак бачить позаз'явищевий світ сутностей, світ у його справжній глибині і багатопроявленності. Починає розуміти тривання деяких розвоєвих процесів понад одиницями і навіть народами. Пізнає Бога, бачить безсмертність ідеї, ідеалів і духа, що втілюється і діє в історичному процесі. Усвідомлює, що хтось цю творчість розвиває і творить. Відкриває, що цей Хтось — це дух людини. Останнє ускладнюється фактом існування інтелекту. Часто бачимо розбіжність поміж інтелектом і духовим розвитком. Тому інтелектуалісти часто попадають у духові заблуди. Ми як культивачі і оборонці правди, справедливості і права мусимо бути приготовані до завзятої борні. Ця борня чекає не тільки нас, але й ціле людство. Будьмо готові до неї! о. Володимир».

«Шановний Друже!

18. 7. 1950 р. я зрезигнував від головства у філії УГПА з огляду на те, що «західняки» і тут стараються захопити «владу» у свої руки. На загальних зборах в Аделайді (25. 5. 50 р.) вийшло непорозуміння між мною і Л-ом, а тому всі його одностудійники виступили проти мене. З ними солідаризувалися бандерівці, бо на зборах виникла суперечка на релігійному ґрунті, і всі католики виступили проти православних. Основна моя «вина» в тому, що я однаково ставився до всіх політичних угруповань, провадячи УГПА... Працюю тяжко, і після цього не можу працювати інтелектуально. В тарта-

ку шум. Докладаю всіх зусиль, щоб дочекатися тут кінця контракту, який кінчається через п'ять місяців. Після цього мав би охоту звідси виїхати. Твій Волод. Д.».

«Дорогий приятелю!

Дякую за листи і прошу вибачити, що пізно відписую. Тепер живу в Ньюкастлі в гарному місці над пляжею. Замешкую в готелі. Кімната з гарними меблями і радіо. Це мене коштує три фунти штерлінгів на тиждень. Прохарчування виносить один фунт і десять шілінгів. Маю добру приятельку. Проводжу з нею вільний час. Ця приємність коштовна. Працюю токарем, робота не тяжка, тільки пилюга страшно надоїла. Хотілося б зустрітися з тобою і поговорити про всі питання, які порушуєш у листах, але розділяє нас великий простір. Шкода, щоб ти сидів десь у преріях. Чи не можеш переїхати до Ньюкастлю або Сіднею? З дружнім привітом твій Семен»... Відтак перейшов до листів Михайла Костьовича, який писав до мене майже щомісяця...

Потяг зупинився. Від скреготу гальмів і шуму пари я ніби пробудився. На станції всіли нові пасажирів і ми рушили в дальшу дорогу... Передумував висказані погляди, застановлявся над життям друзів. У роздумах не помітив як заснув, схиливши голову на стіну... А як прокинувся, надворі було вже зовсім видно. На небозводі відбивалися червонаві промені сходячого сонця. Всі висідали. Від одного пасажирів довідався, що ми в Сіднею. «Слава Богові, що щасливо доїхав» — подумав і, взявши валіжку, вийшов разом з іншими... Заким дочекався решту багажу, сонце вже встигло піднятися високо над горизонтом і добре пригрівало. Вийшовши із станції, звернувся до поліцей, щоб допоміг мені віднайти

частину Сіднейського передмістя, куди скерував мене уряд праці. Поліцай прикликав таксівку і сказав завести мене на місце призначення. В такий спосіб я був певний, що зі мною не станеться ніякої прикрої пригоди, як це часом траплялося з нашими людьми: їх завозили десь у відлюддя, забирали все вартісніше і пускали з нічим...

— Гарна погода, — промовив шофер.

— Зовсім можлива. Таким може є і місто.

— А ви, пане, тут ще не були?

— Ні. Оце перший раз маю нагоду подивитись на нього хоч з вашого автомобіля.

— Думаю, що відтепер матимете нагоду не раз оглянути Сідней. Це найбільше місто в Австралії. Тут оселилось багато європейців. Вони надають своєрідних рис життю міста... А ось і місце вашого призначення. Бажаю вам щасливого побуту.

Заплативши шоферові, направився до брами. Вартові мене затримали.

— Уряд праці скерував мене до пана Сміта.

— Усім новим вхід заборонений. Їдьте до уряду праці, нехай шукає вам інше місце.

Беру таксівку і їду... В уряді праці чекаю добру годину.

— Чим можу вам допомогти? — нарешті запитав мене урядовець.

— Мене прислав уряд праці з Кемсі на працю в лікарню, направивши прямо до пана Сміта, але вартові мене до нього не пустили. Ось лист, скерований до нього.

— Щось такого?! Як вони сміють. Це якесь непорозуміння. — Урядовець почав кудись телефонувати, висловлювати своє незадоволення і обурення.

— Ідьте туди знову. Якби хтось смів вас затримати... тоді ми поїдемо обоє. Дивись, які великі персони — «вочмени»!

В між часі почав прямо лити дощ. Заким дочекався таксівки, промок плащ і капелюх...

— Ви пан Сміт?... Мене до вас скерували.

— Добре. Ідіть з цим папером до лікаря на перевірку, а опісля прийдете до мене знову.

У передпокою чекало вже кілька таких як я...

— Ти, сину, замарно виглядаєш. Що робиш з своїми грішми? Пропиваєш, програєш, чи...

— Пане докторе, нічого подібного. Допмагаю бідним нашим науковцям, залишеним в Європі.

— Добре, але треба і на себе уважати. Хто ж тобі допоможе як я, наприклад, тебе не прийму до праці.

— Не робіть цього. Обіцяю, що відтепер уважатиму на себе... До такого мого стану спричинився також клімат. Тому прислали мене сюди.

— Гаразд... Через деякий час я це перевірю, а покищо нехай буде все задовільно.

Старий добре мене налякав. Мені наравду не хотілось ніде вертатись з передмістя Сіднею. І я був вельми вдячний лікареві, що поставився прихильно до мого прохання... Сміт вияснив порядок праці, умови, яких треба дотримуватись. На все погодився, підписав папери, і з полегшою пішов до призначеного гуртожитку. Зайшов до бараку. Сів на вказане ліжко, розглядаю. По обох сторонах довгого бараку стоять ліжка та невеликі шафи. У цьому мешканні поміщалось яких сорок чоловік. На протилежному ліжку сидів старший чоловік років 55. Він спостерігав за моїм рухом, а потім заговорив напів білоруським жаргоном.

— Бачу, що ви новий. Розумієте мене?
— Розумію. Справді я щойно сюди приїхав.
— А я тут працюю вже близько року. Я латиш. Військову службу відбував на Білорусі...

— Як тут праця?

— У порівнянні з тим, що приходилось робити, то не так вже й зле. Якщо старий витримає, то молодий напевно... Тут є немало ваших людей. Напевно з деяким зустрінетесь. Розкажуть, що треба знати... А ви з якої слов'янської національності?

— Українець. Є тут мої земляки?

— А де їх нині нема?! У кухні, де мию баняки, працює одна середніх років українка. Знає російську мову і допомагає мені порозумітись на праці. Ваші люди з охотою помагають... Лікарня працює цілу добу. Працю поділено рівно на три зміни. Це мені не подобається. У бараці нема спокою ні вдень, ні вночі. Одні приходять з праці, другі ідуть... Та вже скоро й вечеря. Ходіть. Покажу вам, де кухня і найближча загальна умивалька.

Кухня містилася також в залізному бараці, але дещо меншому за мешканеві. Коло стола могло сісти шість осіб. Кухарем був худорлявий англієць. До всіх ставився однаково і без ніяких церемоній. Але не любив, коли хтось з нас звертав йому увагу, що м'ясо не допеклося чи перепеклося. Проте злість опановував скоро, і знову ставився до всіх по-приятельському.

Мене призначили на денну зміну. Заміщав по черзі частину тих, які мали вільні дні. В такий спосіб за короткий час прийшлося побувати у всій величезній лікарні. Сестрами були англійки, а їхніми помічницями також англійки. Порядок робили європейки, які могли порозумітись з сестрами...

Увійшов в робочу рутину. Старався спокійно

сприймати кожен день праці. У «вардах» дуже хворих це не було легко зробити, але мусів терпіти...

—о—

— Ну і як вам тут подобається? — спитав одного разу латиш.

— Тяжко навикнути до неспокою.

— Це правда. Але ви, бачу, не дуже ним переймаєтесь. Все над книжкою сидите, мову вивчаєте... Чи ви вже декого запізнали з ваших людей?

— Їх тут небагато. Значно більше балтійців. Та я вже встиг побувати на різних українських громадських зборах, концертах, театральних виставах тощо. Придбав приятелів, але часу мало, а вони дуже порозкидані на великому просторі.

— Це добре... Ви народ працьовитий, добрий, культурний, і все готові чимось хорошим прислужитись. На праці мені найбільше виказують поміч такі ваші люди.

— Спасибі, що признасте нам хоч ці прикмети, а інші і на це не наважаться.

— В житті й таке буває, але коли людина робить добро, то вона скоріше чи пізніше дістане таку ж зарплату. Ми старші нерідно в цьому переконалися.

— Так і мене розумні люди вчили.

— Приповідка каже, що краще мати одного розумного приятеля як стадо баранів... Це ваша перша праця в цій країні?

— Ні... Я вже працював на іншому місці.

— Так вам небагато залишилося до кінця контракту. Як його закінчите, знайдете кращу... Хоч, правду сказавши, між англійцями тяжко виплисти на поверхню... Ви молодий, то може вам доля постелить кращу дорогу життя.

V.

— О, наш молодий і діловий приятель. Вітаю вас найщиріше.

— Дякую вам, владико, за комплімент.

— Він цілком заслужений. Дуже добре робите, що наполегливо здобуваєте знання. Наша справа потребує людей з різними галузями знання і досвіту. Довідаюся, що ви розв'язалися з контрактом, знайшли вигіднішу працю. Отож маєте більше часу для науки.

— Все це так... Приємно почути ваші потішаючі слова, слова пастиря і професора одночасно.

— А тепер до справи. Представництво УВАН на Австралію повинно стати пайщиком щодо купна громадського дому. Клим і ви переписіть свої паї на нашу установу, і цим самим дасте нам більше шансів мати місце в домі.

— З великою приємністю виконаю ваше прохання. Було б великою шкодою, щоб ця наукова установа зійшла з арени боротьби за українську вільну науку.

— Ну то й добре. Покищо це все. Старайтеся, одначе, знаходити час на наші УВАНівські ділові й наукові засідання та сесії. Нехай вас Бог має у ласці Своїй!

— Намагатимусь, пане професоре, і допомагати і бути активним учасником у праці цієї нашої установи.

Вийшовши з церкви, зустрів Дмитра.

— От як все добре складається.

— Не розумію, — відповів усміхаючись Дмитро.

— Ти ось тут забавляєш гарних дівчат, а тебе чекає поважна справа, яку треба негайно полагодити, а то, не дай Боже, ще станеться найбільша несподіванка.

— Що тут й говорити, філософ та й годі... Це мої знайомі ще з ді-піських часів: Ніна та Неля, а це їхня мама, пані Олійник.

— Дуже приємно пізнати вас, пані Олійник, з таким великим багатством.

— Не жартуйте. Тут діти — це не багатство, а великі клопоти. Нова країна, інші люди, звичаї та побут. Все це має вплив на виховання наших дітей. Вони у мене книжки не цураються, незабаром закінчать «гай скул». А тоді не знати як воно буде... Ми хотіли б, щоб далі вчилися, але тяжко наперед знати, що ще може статися.

— Це у великій мірі залежить від батьків.

— Не дуже... Тут наших дітей вчать бути незалежними у всьому. Це вони не зовсім добре розуміють. Виходить щось у тому змислі, коли взяти і дати сірники малій дитині... Звісно молоде, недосвічене, іде за покликом серця, яке нерідко приводить до дуже лихих наслідків.

— Якби всі так розуміли цю скопліковану справу, то наше українське суспільство в цій країні багата скористало.

— Спасибі за комплімент. Ми віримо, що наші діти розуміють, що ми хочемо для лише добра.

— Добре зроблять, коли послухають розумних батьків... Приємно було порозмовляти з вами, але нам на правду спішиться. На все добре.

Як тільки ми трохи відійшли, Дмитро запитав: «Що ти мав на увазі?» Коротко відповідаю.

— Пам'ятаєш колись ти мене знайомив з однією родиною...

— А-а-а... Нарешті дійшло. Женья?! Якщо так, то негайно їдемо до них.

Прийшли до станції Редферн, сіли в електричний потяг і поїхали до містечка Бенкстовну. Потяг їхав скоро. Ми сиділи і оглядали довкілля. Говорити не сміли, бо господарі цієї країни не люблять слухати «галасливих чужинців».

— Та ось вже й Бенкстовн. А що далі? Я ще з цими околицями не знайомий.

— Менше сиди над книгами, то пізнаєш.

— Е, друже, в кожного своє. Один любить грушу, а інший ягоду... Ти любиш дівчат, а інший вчитися стільки, скільки дозволять можливості.

— Роби як знаєш... Ось тепер я й сам призабув. Постривай нехай пригадаю... Ні, не втну. Ходімо до крамниці і запитаймо, де Джордж Рівер.

— Ідіть до театру. Почекайте на автобус, який їде до Іст Гілс, він вас завезе прямо до ріки.

— Щиро вам дякуємо...

— А ось, здається, і наш автобус.

— Не буде зайвим запитати ще й в шофера.

Шофер відповів, що він справді їде до згаданої ріки. Довго не думали, всіли до автобуса, і за кілька хвилин вже мчали до Джордж Рівер. Околиці гарні. Дмитро кидає зауваги, щоб якимось відвернути увагу від того, що його турбувало, бо з кожним наближенням до місця нашої поїздки, його серце все більше й більше душив «камінь» — оте, що ми звикли називати «любов».... Вздвж берега їхали помалу, бо берег крутий, і можна було дуже легко перекинутись. Таке буває у вогкі туманні або дощові дні.

— Приїхали щасливо, а тепер недалеко.

— Побачимо, але людині, яка перший раз десь приїде, все інакше видається.

— Так то так, але я й сам призабув... Давненько був у старих знайомих. Добре зробив, що приїхав зі мною, а то не було б значно тяжче викрутитись. Женині батьки почали були давати мені до зрозуміння, що вони не проти... Але я ще ніяк не наважусь на родине огнище. От тому почав поволі уникати зустрічі. Ще хочу трохи попарубкувати.

— Вольному воля, а спасенному рай... Кажуть, що ти, Дмитре, почав учащати до «зірки». Про неї говорять дуже погано. Моя рада — залиши її, не зв'язуй себе з такими типами... Оце недавно з нею мав пригоду редактор нашої газети. Зробив собі таку «славу», що про неї ще довго говоритимуть цікаві на побалачки жінки.

— Та вона, чорт би її не взяв, і гарна вдалася. А я страшенно люблю гарних дівчат. Вона про це довідалась і вимотувала в мене фунтики. Чи не бісова душа?

— Хто?

— Здається, що нема нікого... Ніхто не обзивається.

— Це, Дмитре, зовсім можливе. Не будуть же вони увесь час дивитись на хвилі річки.

— Не починай адвокатувати.

— А ти не нервуйся, бо це зашкодить на здоров'я, і якби був дівчиною, то сказав би, що і на красу.

— От ти мене підвів.

— Вибач, але ти зовсім не мусів їхати... Кажуть, що десь тут живе Пилип. Може його відвідаємо?

— Нічого іншого нам не залишається. Він живе на другому березі ріки. Скажемо перевізникові, щоб нас перевіз...

— Але й дорого бере.

— Нині неділя, то і він мусить заробити. Хочеш услуги — плати і багато не говори... Он там, бачиш ту паршивеньку «буду». Її винайняв Пилип. Там живе, бо з дітьми тяжко влаштуватись на краще мешкання. Пізніше думає купити трохи землі та почати будувати свою хатину. Так робить багато новоприбулих....

— О, здорові були хлопці. Ви таки насправду молодці, що приїхати нас відвідати.

— Вибачте. Ми без домови...

— Дуже добре зробили... Я вам, — звернувся до мене, — вчора вислав листа. Просив приїхати до нас та вияснити непорозуміння, яке сталося через сотника Жука.

— То маємо нагоду зробити це нині.

— Добре, а покищо прошу ласкаво до нашої «резиденції».

— Вибачте, що ми в таких невигодах, але чим хата багата, тим рада, — припрошувала нас господиня до столу.

— Та все ж це далеко краще за те, що мусіли переживати... Розповідайте, що коло вас нового, як там проходить наше політично-громадське життя.

— Як знаєте. Ще й далі багато витрачається часу на сварки.

— Ну то залишімо цю справу... А над чим ви тепер працюєте? — спитав мене.

— Над «Упанішадами».

— Щось такого, що майже невідоме.

— «Упанішади» — це вершок індійської релігійно-філософської думки.

— Це мусить бути цікава тема до розмови. А що вас заставило цими книгами зацікавитися?

— Скромна думка: пізнати досягнення людства в царині творчої думки, мистецтва й духової культури.

— Дуже великий обсяг закроїли... Та це на декади праці. Чи вистачить у вас стільки сили й ентузіазму, щоб це доконати?

— Не знаю. Та, здається, воно не є аж таке страшне. Чимало з цього людського доробку вже відоме. Наприклад, про «Упанішади» чи «Шакунталю» Калідаси знають визначні мислителі і письменники Європи. Дещо про це довідастися з кращих історій української літератури. Багато людей знають про славу «Бхаґавадгіту».

— Індійці маю велику літературу?

— Безперечно... Та це тема вже досить знана. Цікавішим є питання: чи і скільки європейці повинні завдячувати релігійно-філософській думці Сходу.

— Та ви не мусите оповідати Пилипові все, що знаєте, бо вашій розмові не буде кінця. В нього вже така натура: «тягнути за язик» співбесідника безперестану. Краще споживайте, що Бог послав на здоров'я. Це буде значно корисніше.

— Дякую, пані Надіє, що вгадали мою думку. Мені такі розмови і не зрозумілі, і не цікаві. Далеко приємніше говорити про гарних дівчат або молодичок. Ох, як я люблю цю чаріну тему... Як лише побачу гарненьку молодичку — світ розпливається в моїх очах. Все зникає, і я готовий розтопитися разом з нею, як кригогора на сонці. Якби не було на світі гарних дівчат, то я вже б давно помер від журби й горя.

— Так чому ж ви, пане Дмитре, не одружитесь? Знайдіть собі княжну вашого серця, дивіться не неї досхочу. А так, що з того, що вганяєте за гарними дівчатами як голодний кіт за салом.

— В тому то й вся суть справи. Як одружуся з однією красунею, то тоді вже зась до іншої. А я від цього, здається, ніколи не зможу відвикнути. Будуть вічні сварки в хаті, а цього я не хочу. Я так не люблю, коли жінки сваряться, кричать або верещать. Це зовсім проти їх природи. Вони повинні бути лише окрасою світа, а нічого іншого.

— Пане Дмитре, ви дуже великий мрійник. Не можна так дивитися на життя, бо одного дня гірко розчаруєтесь. Жінки є так само добрі, розумні, але є й з протилежними прикметами, як і чоловіки.

— Може воно й так, але я розумію це інакше.

— Все той і самий Дмитро, — ніби про себе сказав господар.

VI.

— Скільки літ, скільки зим?!

— Та лише від минулого Різдва, — відповів Федір, що сидів на східцях ганку.

— Ти мені вибач... Але я не знав, коли ти приїдеш. Треба було написати.

— Та я ж тобі казав, що одного разу зроблю несподіванку. От і зробив.

— І я тобі прециро вдячний... Ти напевно втомився? Дорога від Аделяїди до Сіднею далека.

— Літаком воно вже й не так далеко.

— Заходь, брате, заходь, що це ми стоїмо. Ходімо до кімнати...

— О, у тебе так багато українознавчих матеріалів. Ну і як ти даєш собі раду, студіюючи рівночасно у двох інститутах?

— Тяжкувато, але якось справляюся.

— А я вечорами кую «гінженерію». Живу з одним старим уенерівцем. Він рідко буває вдома. Має своє товариство, а тому маю цілі вечори для своїх студій.

— Прекрасно, що не даєшся злигодням. Закінчиш студії, дістанеш далеко легшу працю за теперішню... Знаєш, що після останньої нашої зустрічі я почав побоюватися, щоб тебе не заломили сірі й сумні будні. А до того ще зобов'язався допомагати двом німечним. Це насправду шляхетність великодушна.

— Спасибі за теплі слова... Я маю намір залишитись на цілий тиждень.

— Презнаменита ідея. А довше не можеш? Ма-ли б більше часу обговорити багато спільного...

— На превеликий жаль, ні. Не хочу мати неприємности на праці. Мене й так прийняли туди з великою бідюю.

— Шкода... Наше коло приятелів з кожним роком маліє, я вже починаю побоюватися, що не буде до кого й листа написати.

— Це ота негативна сторона добробуту та чужого оточення... Мій побут має ще одну мету: приготувати доповідь про Т. Шевченка. Звернулись до мене з проханням виголосити таку, я зобов'язався. Ти колись казав, що маєш деякі матеріали. Отож давай їх сюди.

— Добре, брате, але перш усього відпочинь, підкріпись, а потім візьмешся писати статтю. Прикро мені, що я не можу залишити праці, бо щойно недавно влаштувався на ню. Допоміг мені в цьому ділі мій приятель Василь, з яким тепер разом працюємо.

— Спасибі йому за добрий вчинок.

— Тепер в обідню пору маю з ким хоч коротенько поговорити про всякі справи... Щось хотів писати про Т. Шевченка і Клим. Треба послати йому депешу, нехай негайно приїжджає. Втрійку краще буде написати.

— Він мені сподобався. Симпатичний, добрячий, свідомий українець. Таких я дуже поважаю. То пишімо до нього вже.

— За цим затримки не буде... О, добре, що пригадав. Михайло Костьович щиро дякує нам за матеріальну допомогу. З приємністю повідомляє, що його збірка поезій «Гість і господа» вже появилася. Він вислав нам по одному примірникові, і вони незабаром мають прибути до нас. Пише рівнож, що

справа видання чергової його збірки «Держава слова» на добрій дорозі, і вона в скорому часі має вийти друком. Тішуся його успіхами... Ще одна новина. Не так давно отримав листа від Представництва УНРади на Австралію. Дякують за матеріальну допомогу.

— А чи УНРада підтримує вашу акцію «Обвинувачення Сталіна»?

— Наскільки мені відомо, ні. Не підтримують її й інші «політичні середовища». В Австралії увесь тягар цієї акції несу я сам. Та біда не в цьому, а в самій поставі подавляючої більшості парламентаристів усіх вільних країн... Об'єднані Нації також не можуть допомогти уярмленим народам, бо Москва спритно використовує їхню арену для своїх злочинних цілей.

— Дивно, що цьому потурає вільний світ. Я цього ніяк не можу зрозуміти: як може сидіти за одним столом варвар і цивілізований чоловік? Якби мені хтось про таку ситуацію говорив років сім тому, я навіть наважився назвати його «дурнем», а нині сам розчарований таким станом речей.

— Та воно інакше й бути не може. Адже «цивілізовані» без надуми віддали пів Європи на поталу московському комунізмові, а тепер, може, й розуміють свою помилку, але її направити покищо годі. Подібне буде і в Кореї. Пише мені з Японії Білий, який служить в технічній частині американського війська, що серед старшини ходять чутки, що Америка залишить розділену Корею. Чому? Тяжко на це відповісти. Цілком можливо, що політичний провід Америки вирішив поділити світ на дві сфери впливів. Якщо це так, то вона перебрала на себе принаймні моральну відповідальність за все те, що dokonала Москва. Не лише вона, а й цілий «вільний

світ», який вірить, що голодний вовк і ягня можуть разом співжити.

— Ти що? Песимістом став? Адже нині навіть «ворони говорять», що в найближчому часі вільний світ на чолі з Америкою словом і ділом протиставиться московському душогубству.

— Дай Боже, щоб твої слова здійснилися ще сьогодні. Але дійсність показує, що Об'єднані Нації не ідуть тією дорогою. Я з кожним днем більше переконуюсь, що придушення о. Володимира сповняються...

— Я все ж таки думаю інакше... Та досить про це, бо з нас і так не буде «політиканців». Як же ми справимося з рефератом про Т. Шевченка?

— Поставмо перш за все ціль. Наприклад, поstatt Шевченка з погляду історіософії, тобто з погляду історичної мудрости. Як ти думаєш?

— Думка цікава..

— Якщо ти погоджуєшся з пропозицією, то я зроблю тобі несподіванку. Оцей пожовклий манускрипт, папір якого вже кришиться й розсипається, це і є історіософічна праця про Т. Шевченка. Вірю, що лише задля цього манускрипту варто було приїхати. Прошу, друже, познайомся з ним.

— Та ти бережеш його як незвичайний скарб. Починаю вірити, що праця варта пильних студій.

— Як бачиш, вже майже день минув. Отож ти студіюй працю, а я мушу відпочивати...

Коли я прокинувся, на дворі було вже добре видно. Федір все ще сидів коло маленького столика, пильно перечитував сторінку за сторінкою. Деякі уступи перечитував по кілька разів, потім робив нотатки у своєму зошиті.

— Добрий ранок, Федоре.

— Навзаєм. Живи здоровим сто років за добру нагороду. Я справді ще такої цікавої розвідки про Шевченка не читав. Її автор мусить бути добре ознайомлений з філософією і літературою передових народів світа.

— Щира правда. Справді о. Володимир такою людиною є. Його праці не добре розуміють пересічні читачі; а ті, що знають їм ціну, — промовчують... Мені пора іти, а ти тут господарюй...

За працею і студіями тиждень минув як один день. В суботу приїхав Клим, і ми ще втрійку обговорювали справу реферату. В неділю пізнього вечора гість поїхав. Через деякий час прислав листа.

«Христос Воскрес!

Дорогий Друзе. 13 квітня мав доповідь про Т. Шевченка. Слухачі були зворушені до сліз. Були дуже здивовані «провідники», як вибухом атомової бомби; не йняли віри, що такий собі скромний чоловік зможе так зачарувати публіку... Мені слави не треба, аби лише була віра в народі, щоб він поступав так, як його учив наш Пророк, а тоді було б все на місці, вільність була б певною... Бажаю тобі всього добра! Тисну міцно твою правицю! Федір». Ці слова мене врадували. А хіба ж не приємно, коли соколи починають зноситись над простором, бачити широкий світ, своє першорядне місце в ньому?

VII.

Накрапав дощ. Вологе і парке повітря. Над рікою сивий туман злегка плив в сторону порту, а там у Тихий океан... Нічого не давалося робити. На серці ніби лежав великий і тяжкий камінь, заважаючи йому вільно вистукувати здоровий природний ритм життя. Радіо заповідало погану погоду на цілий «вікенд». Все складалось так, що хоч сядь та заплач з досади...

— Клим?!.. Ти прямо знаменитий телепатист.

— Чому? Що сталося?

— Не питай... Перш за все візьми та прочитай отого листа.

— Якщо дозволяєш, то вчиню твою волю.

«Високоповажаний Пане!

Вашого листа і брошуру п. н. «Обвинувачення Сталіна» ми одержали. Питання, яке там обговорюється, є виключно політичне. Наша організація є неpolітична, що є виразно зазначене у нашому статуті. Супроти того ми не можемо прилучитися дійсно до Вашої акції...

З високою пошаною

за ОУА

Д-р Б-ич — секретар».

— Як тобі подобається такий «політичний провід»?.. Виходить, що ми на еміграції залишилися лише задля своєї власної приємності???

— Та ти цим аж так не переймайся. Нехай собі бавляться у «неполітичний провід», а ми робимо так, як нам совість і сумління говорять. Не перший раз.

— Я не можу спокійно на це дивитися.

— Ти хіба кращого сподівався від недавнішнього спекулянта тютюном?! Адже сучасний голова — це відомий спекулянт. У Сідней є люди, які знають його «іздєлки» ще з дому.

— Чому ж тоді таких вибирають на відповідальні громадські становища?

— Тяжко мені дати вичерпну відповідь. Можливо це сталося тому, що серед нашого суспільства є чимало аномалій.

— Хіба не мали часу їх позбутися?

— Як? Адже серед «еліти» на перший плян висувається особистий егоїзм, а щойно тоді все інше... Та залишім цю нудну тему... В мене до тебе велике прохання. Ми оце збираємось організувати філію об'єднання молоді. Я був би дуже радий, коли б ти взяв важливу функцію у цьому ділі.

— Не знаю, що тобі на це сказати. Пеперше, я дуже переобтяжений студіями. Подруге, з огляду на економічну кризу, яку тепер переживаємо, я не вірю, що саме тепер є ґрунт на творення ще однієї організації. Почекаймо до весни, а тим часом може ситуація направиться.

— В такому разі я повідомлю декого, і від лютого наступного року приступимо до конкретної дії. Вірю, що ти мені не відмовиш у допомозі.

— Приятелеві ніяк не годиться відмовити... Та боюся, що мої студії знову почнуть шкутильгати.

— Спасибі. Я не сумнівався, що ти мені допоможеш. Тепер скажу тобі «новину». Дискусії в Комітеті для відзначення свята державности і соборности — це ніщо інше, а лише боротьба «за владу». Дивившись на цю «комедію», сумно і жалко робиться на серці.

— Ще до нині нічого не навчилися від автора «Слова о полку Ігоревім». А він вже тоді засудив таку інтенцію наших провідників.

— Який би ти лік на це придумав?

— Найбільш повноцінною людина стає тоді, коли вона всесторонньо розвинена, духово самоудосконалена, душевно чиста і справедлива. Мені здається, що на такому щаблі розвитку вона розуміє, що є особисте, а що всенациональне та державнодоцільне задля чого треба жити і працювати.

— Таких одиниць майже нема в суспільстві.

— Тоді їх треба виховувати, треба довести свідомість народу до того ступеня, щоб він розумів, хто є справжнім його провідником. Дивися, яких чудес довершив Ганді лише тому, що народ розумів, що він є його правдивим духовим провідником, і як такий зробить максимальне добро народові. Духовий провідник розуміє, що відповідає найкраще народові в даному моменті, а що в вічності буття народу.

— Чи це не значить, що ти проти окремих національних і ідеологічних кличів?

— Зовсім ні! В них виявлено певні історичні традиції українського народу та ті погляди, що відповідають українській психіці. І як такі вони могли б служити об'єднуючим чинником. На превеликий жаль, ці ідеологічні кличі тих чи інших груп заперечуються у внутрі свого ж народу, бо творчою свободою і толеранцією уважається лише те, що вміщується у рамках групи чи партії... Національно усвідомлюючи кличі відіграли чималу роль у процесі нашого національного самоусвідомлення. Отже, майже кожне угруповання вклало в цей процес свою вартісну частину. Але частина не є і ніколи не була цілістю, і цього провідники груп не хочуть усвідомити. Ідеологічне оздоровлення треба починати

від цього усвідомлення: цілість складається з частин. Якщо частина виконує свою функцію добре, то тоді цілості не грозить хвороба чи смерть. Подруге, їх треба усвідомити, що культура є найважливішим чинником у збереженні нації. Її творці повинні оживити і оновити українську духовість, що лиш тоді їхня творчість себе оправдає, що лиш тоді за них не будуть встидатися прийдешні покоління. Життєдайні і вічні духові цінності — ось чого від них чекає народ по обох сторонах залізної занавіси. Духова сутність української нації повинна творитись із досягнень цілої її історії та з опанування осягнень цілого людства. Така синтеза поставить Україну на чолі місце цього людства. Чи на це відважаться групові провідники? Я особисто сумніваюся в позитивній їх відповіді на це питання. На цей шлях стали нові ідеалісти. Вони поборюють ідеологічну кризу шляхом інтелектуального та духового удосконалення своїх земляків. Вони творять тривалий зміст історії і національного життя.

— Це мені нагадує сон, який звичайно є відірваний від ґрунту. Та все ж таки я тобі вдячний за щирість і за згоду допомогти в організації. Вірю, що ми скоро побачимось, а покищо — бувай здоров.

— З Богом на все добре, дорогий Климе.

.

.

VIII.

— Але ж і припікає, хоч бери та у воду скачи.

— Якби, Василю, не така брудна, то це було б якраз на місці.

— Тут ми нічого не порадимо. Завалили затоку дровами. Компанії вигода, а людям — що з того?

— Як що? Тартак дає пару десяткам людей працю. А хіба це не корисно? Та й ми з тобою на хліб насущний заробляємо.

— Бачу, що ти маєш охоту говорити.

— А мені здається, що у тебе веселий настрій... «Вали» що маєш на гадці.

— Колись казав, що отримую журнал «Пороги»... Хотів було тобі тоді сказати про одну цікаву для мене річ, але ти «збунтувався».

— Добре. Так «качай» тепер.

— В одному з чисел того журнал є стаття про Михайла Костьовича.

— Ну і що з того.

— Чекай. Дай мені хоч раз висказати думку, а то завжди гримаєш на мене.

— Вибач, земляче, вже така у мене натура. Хто мене добре не знає, то каже, що я «гримаю» на співрозмовника. Зовсім ні. Така у мене звичка. Це ти мені не бери за зле. Попробуй привикнути. Адже у житті приходиться зустрічати людей з різним темпераментом, і до цього треба бути приготованим.

— Мене разить такий тон розмови, що у тебе завжди трапляється.

— Я й сам свідомий цього, але тяжко відвикнути. Розум каже «спокійно», а темперамент — «вали» стрімголов.

— Я тобі скоренько перечитаю виписку одного відгуку на поезію Михайла Костьовича Ореста. Ось вона: Поет — «це справжній слуга високостей» — глибокий лірик, мудрий і мрійний «шукач гармоній», талановитий спадкоємець київських неоклясиків, славного «п'ятірного грона нездоланих співців», Михайло Орест — представник високого ідеалізму в поезії, співець найвищих і найшляхетніших поривів людської душі, поет-гуманіст, співець Правди, Добра і Краси, співець вищих християнських чеснот — Любови і Милосердя, Михайло Орест — досконалий мистець рідного слова — належить до найвидатніших сучасних українських поетів. Михайло Орест — талановитий і досконалий перекладач — збагачувач нашої поезії кращими досягненнями світової поезії. Михайло Орест — тонкий літературний критик, копіткий літературознавець — колектор творів Миколи Зерова, знавець скарбів української мови і творець її нових лексичних цінностей. Михайло Орест — щирий патріот, активний учасник нашого громадського життя, журналіст і публіцист...

«Вже перша збірка Ореста показала, що ми маємо в його особі цілком сформованого і визначного поета. Тому своя й чужа критика щиро привітала і високо оцінила твори Ореста. Поезія М. Ореста надзвичайно багата і своїм ідейним змістом і своїми художніми властивостями і не може бути вміщена в рамці самого тільки неоклясицизму, бо знайдемо в ній і ознаки романтичного стилю і символізму. Вже на підставі аналізу однієї його збірки «Душа і доля» та його більшого твору «Повстання мертвих» можемо скласти собі повне уявлення про мистецький сві-

тогляд і про мистецькі засоби поетичної творчости М. Ореста. Ствердження вічного стремління людської душі до вищих поривів, до ідеально-світлич, небесних сфер, тверда й непохитна віра в перемогу добра над злом, молитовно-побожне возвеличування природи, глибока туга за рідним краєм, віра в його майбутнє воскресіння — ось найголовніші мотиви лірики М. Ореста... В найгірших обставинах свого життя він не втратив надії, він непохитно вірив у «День Добра», про який «вістять нам сторінки великих книг». Поет вірить у Воскресення свого народу до нового, вільного життя, у відродження поневоленого народу. Цю віру найвиразніше виявив М. Орест у величному і грандіозному «Повстанні мертвих», в якому з пророчою силою біблійних пророків він показав візію майбутнього воскресіння поневоленого большевизмом народу...

«Поезія М. Ореста — це вияв найшляхетніших переживань людської душі, це вияв високої людяности. Сила лірики Михайла Ореста ще й в її хвилюючій сердечній та в великій майстерності і досконалості мистецькій, в її прекрасній поетичній мові. Це органічне поєднання глибокого ідейного змісту і високопоетичної форми — є те найвище досягнення, до якого прагне правдива поезія».

— Ти знайшов добрий аргумент, щоб ще раз підкреслити свою віру і цілком оправдану велику пошану до поета.

— У багатьох випадках поезія поета відповідає моєму розумінню світа. Тяжко це розумом передати. Тут найбільше відповідало б поняття «інтуїція», за допомогою якої людина спроможна схоплювати цілість, цілісний комплекс понять.

— «Інтуїція» — це також «орієнталістичне поняття»? — зажартував приятель.

— Можливо... Але воно вже має своє громадянство в європейській філософії.

— Вибач, але мені чомусь видається дивним — чи можна нині щиро віддаватись студіям філософії? Подивись навколо. Радіо і газети трублять: живи нині, живи нинішнім моментом, лови його на кожному кроці, утішайся і насолоджуйся життям дня.

— Може це притаманне тутешньому світові; може це тому так, що вони дивляться на все з погляду «биснесу»? Якщо це так — то дива тут ніякого нема. Такий погляд на життя існував вже більше як дві тисячі років тому. Отож вони нічого за цей час не навчилися.

— Це їхня справа.

— Вибач. Не «цофайся». Коли порушив цю тему, то доказуй, чим ти не козацький соцький?

— Ха-ха-ха, — розсміявся співрозмовець.

— Іншим разом... Слухай. Гудок. Пора продовжувати працю.

— Добре «іншим разом» поговоримо.

Мені було шкода, що розмова залишилась недокінченою...

— Ну що? Наговорився з своїм «контріменом»?

— Так, пане Джек, я люблю з ним говорити.

— Правду кажеш. Мені приходилося з ним «перекидатися» словами. Мову нашу так скоро опанував. Мусить бути інтелігентним.

На цьому наша розмова урвалась, бо із-за рогу показалася постать великого «боса», і Джек негайно взявся до праці, а ми за ним... Я все ще шкодував, що не вдалося мені сказати хоч пару слів про збірку поезій «Гість і господа» Михайла Костьовича. Цікаво, щоб він сказав? А хотілось мені це зробити тому, що він також пише вірші, і мені здавалось,

що землякові не зашкодило б почути опінію про
цю творчість. При тій нагоді хотів навести хоч пару
зразкових прикладів.

Нам різна путь. Прозоро золота,
Тебе в обійми прагне взяти радість,
А стомленим не звуть її уста,
В утомі гордїй я не кличу радість.

— Як стане плоттю скреслена мета?
Як — заперечена — постане радість?
Посій зерно — і виростуть жита,
З зерна бажання розбуяє радість!

Та чи завжди зріле й плідне бажання? Ні. А це пре-
важливе питання доцільности людського життя. Не-
мало витрачається сили і енергії, щоб мали що їсти
і пити для свого існування, а не для того, щоб жи-
ти, жити повним творчим життям. Але на це повне
плідне життя спромагаються лише одиниці. Чи не
химерна людина у своєму бажанні?

Вже давно минуло пообіднє перетишшя. Тіні по-
повжились. Соняшні проміння набрали світловиш-
невого кольору. З океану війнуло по місті прохоло-
дою, і грайливо покотилось хвилями по мутній воді,
погойдуючи великі і масивні стовбури канадських
сосон, що чекали своєї чарги до лісопилок тартаку.
В ньому завжди писк, шум і гуркотіння. Це ознаки
боротьби з природою викоханих і вирощених дерев'я-
них стовбурів різної величини, проміру і щільности з
машиною. Іде боротьба вперта і затяжна...

— Непогано закінчився день, навіть перед кін-
цем мали «аєр кондішен», — зажартував Джек.

— І він якраз добре придався, а то на відкрито-
му повітрі часом сонце таки занадто припікає.

— Ми в цьому нічого не порадимо. Добраніч.

Попрощавшись зі своїм «босом», я поспішав до автобусу. І чекаючи його, мені пригадалися слова мого улюбленого поета:

По днях утрат, негод і неспокою
Я прагну синяви і тишини;
Сад, що за юности він був зі мною,
Скитальну душу жде з далечини —
І милістю Помони дорогою
Останній, добрий плід зростять вони
Серпневою прозорою порою:
Сад і душа в обіймах отчини.

IX.

— Шавновні приятелі! Мені дуже приємно, що ви приїхали сюди, щоб, може, від нині одностайною думкою і чинністю присвятити максимум часу для покращання долі нашого народу. А тепер прошу до слова нашого друга, який присвятий багато часу, щоб ми отут зібралися.

— Спасибі, Климе. Моє Слово до вас коротке... Історія твориться з жертви і посвяти великій ідеї. Ідея відновлення української самобутньої держави спаює свідомі одиниці нашого народу в одне ціле. За їхнім посередництвом ця ідея провадить до цієї великої цілі, яка в кінцевому висліді забезпечує максимальне вирівняння всім її членам. А поскільки ми є її членами, то і нам, тобто тим, які хочуть цій ідеї служити.

«Щоб їй прислужитись якнайкраще, ми повинні змагати до щораз повнішого знання всього того, що окреслює і творить нашу українську прикметність. Цю прикметність творить багато чинників: расова приналежність, географічне положення і економічні ресурси країни, заняття населення, його історія, світовідчужання, культура і т. п. Усе це треба знати. Об'єктивне пізнання усіх цих ділянок дасть нам можливість творити кращі і досконаліші форми життя. Дещо з переліченого в нашій еміграційній дійсності відсувається на другорядну чи третьорядну позицію, але переважаюча більшість залишається дуже важливою...

«Загально вважається, що політика, як активний постійний захист життєвих інтересів всього народу, мало приваблює українців. Переважаюча більшість дбає про свої особисті вигоди, а тому легко зрікається боротьби за високі ідеали. В нашій історії бачимо постійну капітуляцію провідної верстви перед наїзником, пристосування до переможців, вирікаючись в такий спосіб історичного свого завдання. З цим в край негативним явищем ми повинні наполегливо боротися шляхом освіти і свідомості, що тільки самоурядування, своя держава забезпечує повну свободу, розвиток особистого і загального добра. Історія нарешті повинна нас навчити, що ніхто про народ не дбає, якщо він сам не дбає про самого себе. Ми повинні дбати за нашу національну, державну та культурну самобутність, утримувати їх та оберігати як зіницю в оці. Така політика повинна цікавити кожного свідомого і відповідального за долю свого народу українця, бо вона охороняє його від чергового обману ворога, який у формі «визволення», «спільних інтересів» чи «братолюбія» готує нам українцям нове і досконаліше ярмо.

«Ставлячи загальну національну ідею на перше місце, ми тим самим повинні приректи себе самозреченню в користь цієї ідеї. В протилежному випадкові ми не виконаємо нашої місії.

«Бездіяльність чи байдужість повинно замінитися ініціативою, вірою і остаточно перемогою, не зважаючи на тимчасові перешкоди. Чин та лицарська удача княжого дружинника чи козака мусить відродитись з трикратною силою, з повнішою поставою українського героїзму.

«Міцно мусимо озброїтися інтелектуально. В першу чергу в обсяг нашого знання мусять входити всі предмети, що становлять собою одну цілість —

українознавство; дбати про духові цінності; брати активне й провідне місце в економіці; дбати про вартість культури. Пригадаймо ту славу нашу історію, коли ми, вірніше, наші пращури сотворили такі норми цінностей, що ними просвіщали довокішніх сусідів, і продовжуймо цю світлу традицію творчости.

«Треба бути гордими з приналежності до свого народу, боротись за його честь і гідність, за його правду — право жити і розвиватись на своїй землі, не давати нікому кпити з свого народу. Українська гідність вимагає, щоб ми все близьке та рідне готові були завжди боронити; це є честь України, а вона є найвищою для нас.

«Бог перебуває вічно у творчості, в дії, в чинності. Це повинен наслідувати кожен шляхетний, чесний і сумлінний громадянин своєї нації. Про це вчив наш філософ і мислитель Г. Сковорода. Я щиро бажав би, щоб наше об'єднання базувалось на його навчаннях.

«Ми повинні бути мужніми, бо мужність — це відосередня сила протиставитись страху в самому собі і оточенню. Треба бути не тільки мудрим, але і відважним, щоб боронити честь своєї нації, самого себе, своїх кровних земляків. Тільки відважні здійснюють свої ідеї, і таким повинен бути українець скрізь і всюди.

«Ми переконались, що світ не є ідеальний. Тому ми повинні бути критичними, озброєні практичним знанням і досвідом. Мрійників всі використовують. Мрійність треба замінити гарту спільної боротьби. Історія твориться із дії. Вона твориться з чину і вкладеного в нього змісту. Якщо ми не будемо творити цього історичного змісту, то його творитимуть інші і, очевидно, для себе і своєї користи. Тут порожнечі не було і не буде.

«Лише жертвна, героїчна і тотальна боротьба принесе всі вирівняння за кривду, невинну кров, терор, народовбивство і рабство; не дозволить на вічне панування брехні і злочинності; та принесе повну пошану українському народові серед інших народів, як рівний з рівним, що стане співтворцем і співвідповідальником за завтрашню долю людства».

— Якщо можна, то я хотів би висловити кілька слів щодо сказаного, — сказав трохи несміливим, але зрівноваженим тоном Івась. — Правду кажучи, мені дещо не цілком зрозуміле, а дещо мене настожусь. Я розумію демократію як свободне бажання виконувати чи відмовлятися від тих чи інших обов'язків. Зі Слова приятеля виходить, що в нашому об'єднанні повинна існувати своєрідна диктатура. А хто хоче її терпіти над собою?

— Мій приятелю, ні один архітектор не може залишати недобудованою розпочату споруду. Я нікого не примушую бути членом об'єднання. Це справа національної свідомості і приналежності. Якщо хтось не хоче служити своєму народові — то це його справа. На несвідомих і боягузах тримається ціла большевицька система в Україні і інших країнах. Повище я висказав свій погляд, якими ми повинні бути і що треба робити. Виходить, що не всі розуміють елементарні речі, пов'язані із здійсненням ідеї відновлення і закріплення незалежної української держави...

— Я солідаризуюся із висловами Івася. Мені також видається, що тут треба коритися диктатові, — сказав Котко.

— В такому випадкові, — почав Клим, — кожен із нас мусить добре передумати не тільки те, що сказав друг в Слові, а й те, що є передбачене ста-

тут. Я вірю, що ми всі зустрінемося на черговій зустрічі, а ті, що не прийдуть — не мусять.

Після цих слів Кліма серед зібраних запанувала ніяковість. «Щоб рятувати решту здорового тіла, лікар мусить зробити операцію, викинувши корінь хвороби» — подумав, а потім сказав:

— Друзі, я думаю, що на нинішній день досить того, що вже було сказане. Надіюся, що незабаром ми зустрінемося знову, і тоді нехай кожен з вас висловить свою остаточну думку. Щойно після цього буде видно, чи ми заснуємо осередок, чи буде лише ініціативна група, чи кожен з нас залишиться «во своясі».

Гості, попрощавшись, розійшлися. Не пішов лише Клим. Йому було неприємно за фінал першої зустрічі.

— Ти мені вибач, що так сталося.

— Нічого надзвичайного не сталося. Я все ж вірю, що хоч кількох з них буде з тобою, допоможе у реалізації ідей. Ти лише не гарячися. Треба ще з кожним поговорити. Побачиш, що справа направиться. Тут, можливо, моя вина, бо почав «з високого тону».

— Нічого, але з нижчої ноти починати аж ніяк не випадає. Все це, зрештою, є у статуті. Може дещо в іншій формі сказано. Отож ти тут в нічому не завинив.

— Добре, бо мені також трохи ніяково...

— Скажу тобі ще одну новину. Іспити здав. Екзамєнувала нас така собі «пампушечка». Привітлива, добра, та і з лиця симпатична. Але як диктувала диктант, то я ледве встиг за нею... Передивилася, уважно подивилася на мене, на мою писаниту. Я удаю веселу міну, усміхаюся; вона також, а потім каже: «олрайт», поставлю «пас», але ви пане Кли-

ме більше управляйтеся у писанні. А я їй: щиро вам вдячний, старатимусь найкраще вив'язуватися з мовою. Ось так я став студентом економіки. Твої манускрипти на причуд придалися. Добре, що я їх «перезубрив» перед тим, як здавати іспит.

— От і знаменито. Бачиш, що тепер не маєш сумнівів в тому, що для того, що хоче чогось навчитись — нема перешкод. Правда, одним наука дається легше, іншим повільніше, але коли людина хоче вчитися, то завжди це досягне.

— Не перечу... Та багато мусів я пережити за невдачний роман з Танею. Ну і що вона мені доказала? Нічого. Вийшла заміж за італійця... Як закінчу ініверситет, то п'ять таких матиму.

— П'ять, річ зрозуміла, тобі не треба, але одну хорошу і порядну, то напевно.

— Та я жартую... А як твоя симпатія? Не кажи. Я добре знаю: вийшла заміж за «катехита». Та це вже старе. А що нового коло тебе?

— Роблю заходи в справі виїзду до Канади.

1957 р.

Зранене серце

— Ви, Сидоре Семеновичу, почули наші розповіді життєвих пригод кожного з нас. Тепер слово за вами, — попросив пан Андрій.

— Коли вже така умова, то послухайте.

**

Хмарний день. Синявосірий туман стелиться по міських дорогах. В повітрі стільки вологи, що здається дихаєш розсіяними маленькими краплинками води. На диво вітру майже не було. Вільгота починає даватись взнаки чекаючим на автобус. А його нема та й нема. Люди починають нервуватися, які і без цього нервові і нетерплячі так, як подавляюча більшість міщан.

— Напевно якийсь «акцидент» стався, де ж би він так довго міг затриматись? — негодує пожила пані.

— В таку погоду все можливе, — цілком по-важно додає інша.

«А мені зовсім не зашкодить пройтись пішки?» — ставлю читання і, не чекаючи відповіді, іду на запросини...

— О, кого я бачу?! — заговорив мій приятель Губко. — Прошу ближче... Ви знайомі? Це пан Гикавий, а це його дружина, а це їхні куми.

— Приємно пізнати таке веселе товариство. Вибачте, що я, здається, трохи запізнився. На дворі таке...

— Але в хаті добре. Прошу роздягатись... Сідайте за стіл, почувайтесь як вдома.

— Ви що п'єте: джін, рай, віскі, рум, водку...

— Содову воду, — зажартував, а тим часом господар вже пініс мені «бренді». — За здоров'я і щастя господарів.

— Нехай живуть здорові сто літ! — сказали всі в один голос. І так поволі обійшло довкола добрих пару разів. Всі були в таких умовах — це річ зрозуміла! — в доброму гуморі. Почали цей гумор ще й жартами «підмашувати». Не обійшлося і без того, щоб не пополітикувати та про інші буденні справи поговорити.

— Ми вже майже про все говорили, а тепер давайте щось іншого придумаємо.

— Я підтримую думку мого кума.

— Найбільше ми говорили, а мій приятель слухав. Тепер нехай він нам щось розповість. Згода?

— Послухаємо.

— Друже, а тепер слово за вами, — уклонився Губко в мою сторону.

— Спасибі вам за увагу. Розповім вам пару оповідань-загадок. Якщо ви їх розгадаєте, то за кожну розгадку я обіцяю купити добру фляшку коняка. А коли ви їх не розгадаєте — ви купуєте... Прошу слухати.

«Давним-давно жив на березі Дніпра заможний підприємець. Була в нього гарна дочка. Одного разу зупинились у нього три богатирі, почали просити руки красуні. Перед господарем постало неабияке питання: за кого віддати дочку, адже всі богатирі уславлені великими достоїнствами. Думав-думав, а потім і каже: прийдіть за рік часу. Моя доня і я добре поміркуємо — хто із вас стане мені зятем. Богатирі скорилися волі господаря... Тим часом дочка господаря почала хворувати, і на передодні реченця померла. Богатирі тим часом у світі побували, кожен навчився певних таємниць життя. Вернулися

вони, але застали жалобний день. Перший із богатирів з великого горя залишився стерегти гробу помершої, другий пішов шукати цілющої формули, а третій — живущу воду. Через деякий час вони повернулися, і за допомогою цілющої формули і життєдайної води сцілили і привернули життя дівчині красуні. А після цього почали сваритися. Постало питання: кому вона має стати дружиною?

— Хто з вас відповість?.. То ви поміркуйте, а я розкажу вам другу, коротшу, простішу від першої загадки... Легенда каже, що в засновника міста Київ, у володаря Кия була дуже гарна дочка. Князь тішився донею і постарався, щоб вона була розумною. І справді. Виросла вона не лише розумною, а й красунею. Почали приїздити до князя різні вельможі. Кожен з великою приємністю хотів стати родичем славного князя. Всім він відмовив за винятком трьох. Перший з них був царем, другий великим багатчем, а третій — преславним лицарем. З-поміж них князівна вибрала собі чоловіка. Питання: котрий з них став її чоловіком?

— На мій жіночий смак і розсудок, то вона мала б одружитися з лицарем.

— Ви вгадали. Можете пояснити: чому так поступила князівна? Які вона мала на це підстави? Ні?! Тому вона так зробила, бо знала, що з добрим лицарством можна мати і багатство і царство, а без нього втрапиш все, що маєш.

— Таким чином залишилися при «реванші». Загадайте ще, нехай буде чиясь перемога.

— Згода. У сиву давнину жив бідний-пребідний чоловік. Одного разу каже до жінки: нема у нас ніяких можливостей ні себе прокормити, ані наших синів. Треба послати їх у світ, може чогось навчатися. Сини прийняли покірно батьківське бажання... Дов-

го блукали по різних країнах. Та одного разу заохотилося їм відвідати батьків. Вернулись і розповідають, що вони можуть зробити. Один каже, що може плоть надати, другий — всі зовнішні тілесні прикмети, третій — оживляти вмію. Вислухав батько їх, а потім і каже: наш вельможа не знати що дав би за сцілення вівчур, так страшенно його любить. — Ми це зробимо, — сказали сини, пішли до вельможі і сказали: можемо допомогти позбутися горя. Вельможа вважався і повів їх до закопаного пса-любимця. Слуги його відкопали. Перший син надав плоть вівчурові, другий — тіло і всі члени, третій — оживив. Питання: котрий із них найбільше спричинився великій радості вельможі?

— Це легко відгадати. Той, що дав життя.

.. — Але ніяк не личить, щоб гість потерпів. Розкажіть ще одну, — попросив господар.

— Тепер наше суспільство багате на різні веселощі. Часто відбуваються різні «ліття», відзначаються іменини, влаштовують вечерниці, танці. Прийшли одного разу на забаву мати з дочкою. А через деякий час один чоловік з сином. Батько каже до сина таке: я дружуся з тією, у котрої з них довша стопа, а ти з тією, яка має меншу стопу... Одного дня вони стали батьками. Кожна — мати і доня — привела на світ хлопчика. Питання: чим доводяться хлопчики один одному?

— Здається, що ніхто нашвидкоруч не відгадає. То я вам жарт в доставку. В одного заможного чоловіка був помічник, Мусій на ім'я. Одного разу чоловік каже: «Мусію подивися чи перестав на дворі дощ». Мусій відповів: «Ні, ще не перестав». Чоловік: «А як ти знаєш? Адже ти не вставав з місця і не бачив крізь вікно, яка там погода». «Кицька з двору прибігла, обтерлася коло мене, бо мокра» — від-

повів помічник. «Погаси світло, а то очі разить» — сказав заможний чоловік. Мусій: «Обмотайте голову чимнебудь, і вам не буде докучати світло». Чоловік: «Мусію, зачини двері, бо ще простудюся». Мусій: «Майте милосердя. Я вже два діла зробив, а ви хоч одне зробіть».

**
*

Минуло кілька років. Вертаюся з прогульки.

— Де це ви так довго були? — замість привіту запитала господиня, а її чоловік запитливо подивився на мене, мовляв, ану «карти на стіл».

— На прогулянці з знайом...

— Знайомою?

— Не збивайте на половині слова.

— А ви не викручуйтеся, а відповідайте, — засміялася господиня.

— А ви що?.. Хату бережете.

— Дітей.

— А вони розуміють бажання батьків і відпочивають собі на здоров'я, а вам на потіху.

— Як бачите.

— Добре таких дітей мати.

— Так... Але ви не відповіли на моє питання.

— Полуднав в одному нашому українському ресторані. Зустрів тут знайомих, а серед них і горем прибитого пана Гикавого. Довгенько ми там гомоніли, а під вечір поїхали до парку... Пагорбом ввійшли до нього. Стали. Сонце посеред сірих хмар, що їх розшматовує сильний вітер. Раптом вириваються червонаві проміння і ніжно торкаються вершків зеленої трави, яка у ритм вітру ніби заграє, кокетує і радується, що податель світла і тепла такий приятний до неї.

— Яка гарна картина невідомого мистця, — відіззався Губко.

— Творця всіх мистецтв.

— Чи ви звернули увагу, що при кожній зміні положення заходячого сонця і хмар картини міняються?! От так якби можна було схопити і заворожити кожну зміну на полотні. Чи не була б це цікава колекція картин?

Ми все ще стояли і спостерігали як прощалося Сонце з нашою частиною світа, і спішило до другої, щоб і там утішати всіх. А коли його світло зникло, ми рушили далі. Гуртами сиділи групки людей, і кожна група провадила свій вільний час по-своєму. Від них доносилися різні мови. Ніхто їм не звертав уваги, щоб не говорили мовою своїх батьків, веселі і радісні.

— Яка краса бути вільним, жити в країні свободи.

— А зокрема тим, хто знає їй ціну.

Отак розмовляючи, вийшли ми з парку на вулицю. Тут зупинилися. Почали міркувати, де б його зайти на склянку чаю... Говоримо і спостерігаємо. Товпа намагається впхатися до щойно прихавшого трамваю. Чепурна молода дама з розкішним капелюхом тиснеться до середини, старанно притримуючи рукою капелюх. Та це їй не вдалося. Поспішно надходить кремезний мужчина, чіпляється коло дверей, сильно натискає людей перед ним, дама вигинається коромислом; не встигла вона жажнутись, а її капелюх був вже під ногами. В цей момент трамвай рушає, а в уяві залишається жаливе негодування дами.

— І чого вони так спішать?

— Аби не спізнитись.

— Куди і пощо?

— Це вже інша справа.

— А не виглядає їхня поведінка вам дивною і смішною?

— Влучне питання. Варта, щоб над ним застановився кожен.

— Найгірша неволя добровільна.

— Поспіх шкодить на здоров'я, — зажартував, щоб розрядити песимістині нотки співрозмовника, які почали додавати соли до рани пана Гикавого.

— Гумор, це здоров'я, — сказав кисло Губко.

— Ви казали, що прохід — добрий спорт, а зокрема перед сном.

— В такому разі ідемо в напрямку центру міста, а там десь вступимо випити склянку чаю.

Ідемо за людським потоком, на ходу оглядаємо вітрини...

— Дивіться... Не там, на ті новіші моделі коробки-самограйки. Яка з них вам подобається?

— Ви маєте на увазі апарат телебачення?! Він нагадує мені карикатуру: величезний телевізійний екран з зображеними людськими очами, носом і регочучим ротом; його оглядають незчисленні малесенькі людські голови. Під карикатурою підпис: «Майбутнє людства».

— Влучне остереження, мовляв, якщо людина стане лише автоматичним споживачем і рабом тієї коробки — гріш ціна такій людині.

— Гм... Чи багато людей застановляється над цим питанням?

— Чи не думаєте ви тут дискутувати до ранку? — кидає досадно Гикавий.

Ми рушили далі...

— Ви все нас забавляєте, а мені хочеться знати, яке горе спідколо пана Гикавого? — знову запитала господиня.

— Як і багато наших людей, приїхав пан Гикавий до цієї країни. Завзято взявся до праці. Заощадивши трохи грошей, купив хату. Знайшлися «румери». Це не лише допомогло йому сплатити хату, але й автомобіль купити. Але жінці ще захотілось літньої хати. Мусів Гикавий шукати додаткову працю... Працює по дві зміни. Трохи знайомі працею допомогли, і літня хата є. А тут пані другого автомобіля забаглося. І на це якось спромігся. Коли вже стали багаті, то значить і мудрі. Так почала пані Гикава належати до «культурної й інтелігентної еліти» нашого суспільства.

— Щось такого? Відколи багатство є мірилом інтелігенції?

— Це вже інша «пара калошів»... Отож стала Гикава панею на цілу губу; а коли вже пані, то не може ж не бувати на різних забавах, бенкетах, імпрезах. Бо де покаже свої все вибагливіші і барвистіші сукні?! А тут і покоритель жіночих сердець підвернувся. Адже він нічим не ризикує, а попробувати завести ще один роман можна. Гикава що на те? Багато жінок мають «бойфрендів», то чому ж їй до цієї категорії не належати?

— А чоловік що на це?

— Хіба він має тут якесь право?.. Єдине, що міг — рятувати тяжко запрацьоване майно. Мусів все продати, поділитись, розвід узяти... А «добрі приятельки» добавляли жару до огню, бо при ньому добре нагрілись. Гикава їх щиро угощає, і не день і не два...

— А пан Гикавий?

— Він все ще ніяк не може з усім цим погодитися. Тяжко переживає своє нещастя.

Листопад 1971 р.

ЛІЛЕЯ

(Казка)

На узбіччі розкішного лісу іде буланий кінь, виблискає на сонці його чисто-сита шкіра. Чорнояр зупинив коня, а він тупцює під ним, рве копитами землю, сила нібито сама пориває його до лету вперед, шарпає уздечка і зрідка попірхує. Їздець зліз з буланого. Хотів було вибрати собі гарне і вигідне місце на відпочинок, аж ось з боку, ніби пташка, щось зашелестіло в корчах. Це була гарна сарна. Чорнояр подумав: «Чи не зловити б хитрунку?» В цей момент де й не візьметься старий-престарий і білий як молоко дід.

— Не смій, сину, брати те, що не твоє. Великий гріх поповниш, убивши цю невинну тварину. Хіба забув мудрість наших предків, які навчали: не розчавиш мурашки на твоїй стежці, бо миле і солодке їй життя як і тобі.

— А ти хто такий, що смієш навчати?

— Я сторож миру і співжиття в цьому лісі. Тут у нас панує повна згода між квітами, рослинами, деревами, звірями і людьми. І цю гармонію ніхто не сміє порушити.

— Сміливий ти діду... А чи знаєш хто я?

— Знаю, сину, знаю. Ти славний богатир землі української, а тому і перестерігаю тебе від нерозважного вчинку... По величині міряється і кара.

— Не... — та й замовк. Насторожив слух. Йому здалося, що з лісу лине ніби дівочий спів. Цікавість манить. І довго не думаючи, Чорнояр пішов у сторону, звідки чути було спів... Наближається до поляни. Сховався за дерево. На поляну виходить нео-

писаної краси красуня в супроводі подруг. Весело розважаються, сміються, такі довірливі, життєрадісні. Звісно, чисто кришталева душа живе серед розкішної природи відкрита, мирна і приятельська до всіх, до всього оточення. Вона чиста і прекрасна як самоцвіт. Маинула в Чорнояра думка — чи не показатись їм, виїшовши з укриття? І не встиг він рішитись на відповідь, як красуня стала, споважнїла, роздивляється навколо, а потім поспішно вертається в гущу лісу, а подруги за нею. Можливо злякалась, відчувши інтуїтивно пересторогу. Певдінка красуні збентежила вродливого богатиря, і він вирішив дізнатися: хто є та невідома, що так зненацька полонила його серце? Не роздумуючи, пішов він за чарівницею свого серця.

Іде, іде, але лише наолизився до голосу дівчат, а вони знову десь зникнуть, розвіється їхній голос на крилах вітру. Тоді він стане, прислухається, дух зататї і слухає. А коли йому видасться, що чує кроки чи мову чарівниці — знову іде... Почала спадати на ліс нічна пїтьма. Богатир вирішив зачекати до ранку...

До вершин найвищих дерев простягнули, неначе безмірні руки, кроваво-червоні проміння заходячого сонця. Здавалося, що кров виступила на зелених шатах цих верхів; тому, що, знізшись спїсчатку на гору, Сонце, скочуючись потїм звїдти вниз, розбилося до крові... Гаснуть промені. Горизонт покривається сиво-темною пїтьмою. Здавалося, що густий дим піднявся із-за гори заходу, утворений від гаснучого углю, опущеного у воду...

Утомлений Чорнояр почав дрімати... А ось він у повній владі міцних обїймів сну. У сні чує чийсь голос: «Вїдважний богатирю! Те, що ти задумав — небезпечне. Будь розважним і розумним і забудь

свою похіть!».. Встав рано Чорнояр сумний, не їсть, не п'є, а все сумує та тяжко зідхає. Та пристрасть перемогла. І він пішов шукати за тою, що розпалила огонь кохання у його серці.

Довго ішов Чорнояр густим лісом. Втомився, сили почали його покидати, але він не ставав на перепочинок аж поки не дійшов до ріки. Напився пригорщами води, сів відпочити. Аж тут де й не візьмись — з'явилась баба, та така стара та гидка, що аж страх збирає дивитись на неї.

— Ти де направився? — питає, вишкіривши погані зуби.

— Шукаю чарівницю мого серця.

— Ха-ха-ха, — засміялась хрипким голосом стара. Та це був не сміх, а глул над людським горем і стражданням. Чорнояр мовчав. Баба перестала сміятись. Подивилась лукаво на гостя, а потім і каже:

— Я є володарка цієї території. Ніхто тут не сміє бути або переходити... Але бачу, що ти хоробрим вдався, і тому зможеш піти далі, якщо відгадаєш кілька загадок. Згоджуєшся?

— Загадуй, — байдуже сказав богатир.

— Слухай уважно. До одного князя прийшов воїн і сказав сторожі, що хоче говорити з князем. Князь сказав сторожеві на його зголошення, щоб він привів гостя.

— Що ти бажаєш?

— Я, славний князю, прийшов служити тобі. За свою службу хочу десять монет на день.

Князь порадився з скарбником і рішив прийняти воїна на службу. І так почав служити князеві прищелець. Половину своїх зароблених грошей давав бідним, чверть на монастир, а решту тратив на утримання себе і своєї родини.

Одного разу князь хотів переконатися у вірності воїна і послав його на варту. Через деякий час прибули до нього три дружинники.

— Хоробрий воїне. Князь у великій небезпеці. Чи готов ти піти і відвоювати його, а коли б зайшла потреба — то і життя віддати за нього?

— За князя я готов віддати все.

— Добре. Ми скажемо, що маєш робити, — сказали дружинники і негайно вернулись на своїх баских до князя, розповіли як повівся воїн. За велику вірність воїна князь доручив йому наглядати за частиною своїх посіlostей.

— Скажи, богатирю, хто більший добродієць: князь чи воїн?

— Закон велить, що воїн повинен служити князеві і боронити його землю від ворогів, а як треба — життя віддати за нього. Князь добродієць, бо не тільки довірив воїнові частину своїх посіlostей, а й життя йому дарував.

— Добре. А тепер відгадай ось що: «Жив в одному місті угодник Божий. Своїм трудом придбав маєток. Була в нього дочка. Одружив він її з богатирем Яснокучером. Жили молодята примірно, в повній родинній гармонії і любові... Одного разу вночі підкрався до них Темнорук, вкрав у богатиря сплячу жінку. Яснокучер довго шукав за своєю дорогою і любою дружиною, але ніяк не міг знайти. З гора і великої журби пішов в іншу країну. Прийшов у місто. Деякий час вештався по ньому без діла, а коли втомився і зголоднів, тоді вирішив піти до пишного дому. Жив в ньому міністер. «Жінко прийми гостя» — сказав він, а сам пішов поладити справи в короля. «Будьте ласкаві у дім наш і не погордуйте гостиною» — запросила вельможа. «Спасибі, добродійко великодушна, я волю попоїсти на самоті —

така у мене звичка і ви не беріть мені це за зле» — відповів гість і пішов з їжою до ріки. Поклав їжу під дерево, а сам пішов взяти води. В цю пору сокіл зловив гадюку, почав її пожирати, і отрута з неї капнула в їжу Яснокучера. Він якраз вернувся з водою, з'їв обід і відразу вмер. Скажи мені, Чорнояре, хто винен у смерті цього чоловіка — сокіл, міністер чи його жінка? «У смерті нещасного потерпівшого винен Темнорук, бо він заставив Яснокучера піти у чужий світ, де його спіткала смерть».

Стара пильно подивилася на Чорнояра, а про себе подумала: «Бистроумний же він». Помовчала трохи, а потім каже: «Як відгадаєш ще одну загадку, тоді можеш іти. Слухай».

«Один із сусідніх королів хотів знати, чи розумний князь нашої держави, і послав йому в дарунок три однакові ляльки, зазначивши, що кожна із них не є однакової вартості. Покликав князь своїх дорадників і сказав, щоб вони розшукали, чим відрізняється одна лялька від одної. Вони оглянули всі три ляльки, і відповіли, що ніякої різниці між ними нема, а тому вартість кожної із них та сама. Скоро поголоска про цей дарунок розійшлася по цілому місті. І ось одного дня передали князеві таку вістку: у місті є ув'язнений достойний чоловік, який скаже, яка між ляльками різниця. «Якщо я відгадаю, то нехай князь дарує мені волю» — добавив ув'язнений. Привели його до князя. Принесли ляльки. Достойний чоловік почав їх оглядати і зауважив, що в усіх трьох у вухах є дірочки. Тоді він взяв стебелинку і всинув у вухо одної ляльки: кінчик стебелинки виліз через рот, у другої — через вухо, а в третьої — стебелинка залишилася у животі. Питання: про що ці ознаки свідчать?»

— Ха-ха-ха, — розсміявся богатир, а щирий його сміх відбивався ехом по гілках дерев, переходив з дерева на дерево, лунав по цілому лісі. А коли кінчилася утіха його, тоді відповів: ці ляльки подібні до людей. Перша лялька подібна до того, що любить відразу переповідати все, що лише почує. На таку людину не можна покладатися. Друга лялька подібна до того, що йому чужі слова одним вухом влітають, а другим вилітають. Це людина безтурботна, вона до чужих розмов не прислухається, і порад не слухає. Третя лялька подібна до людини, яка що б не почула, то ніби проковтнула. Така людина гідна довір'я, вона надійна. А тому ціна їй найвища.

Іде знову богатир, леліючи, що знайде чарівницю свого серця. Дійшов до невеликого озера, одна сторона якого впиралася в гори. Напився води, підкріпився ліщиною і ягодами, яких назбирав у час мандрівки, наломив широколистого гілля, зробив з нього ложе під великим розлогим деревом, ліг на нього, підперши лівою рукою голову і задумався; скоро після цього дрімати почав. Раптом почув якусь приємну полегшу у всьому тілі, ніби якийсь вітерець-пестун діткнувся його, внушаючи в тіло тепло насолоди; радість якась особлива пройняла його серце. «Що сталося?» — подумав Чорнояр, і з трудом розплющив очі, і побачив перед собою біло-прозору завісу, що видалася йому густим сяйвом місяця. Придивляється. Коло білої стіни безжурно на квітковому килимі сплять молоді дівичі. Чорнояр відрухомо подивився вправо: на білій постелі лежала красуня в білому, ніби великому зелистому однопрозяблі квітки, оцепенівши від наглого переляку, нерухома, як мервець. Лише ледь помітний блиск її рожевих уст ворухився разом з ароматним дихан-

ням. Зачудований Чорнояр боявся ворухнуся, щоб не зникла чарівниця і лише подумав: «А де ж подівся густий дрімучий ліс? Звідки цей райський палац, що своїми верхами опирається об небозвід? Звідки ці спокійні рівнодушні сплячі дівичі? Звідки ця моя м'яка як пух постіль? Звідки тут взялася красуня? Хто вона: богиня, підбогиня, чи янгол, воплощений у людську плоть?... Вона спить солодким сном. Серце, о моє людське серце, воно тріпочеться як зловлена риба. Якби воно так не хвилювалось, якби сила любови так його не оволоділа, так його не полонила і не рвала волю до чинности... Ні, ні. Вона може прокинутись, перелякатись, закричати, всіх збудити, втекти... А може... може лише діткнеться її сліпучо-білої постелі... Простягаю поволеньки ледь помітно руку, лежучи непорушно, удаючи, що сплю. Вона злегка поворухнулася, ніби почула мій дотик. Повільно звелася на лікоть, напів відкритими очима подивилася, а вії ще зліпались по краях голубих очей; вона була напівспляча... Мені видалося, що вона була пройнята великим соромом, поєднаним з переляком, раптовою несподіванкою, то з захопленням, то з пристрасстю, то з страхом. Вона хотіла закричати на увесь голос, щоб побудити дівичь-сторожок, але з великим зусиллям стрималася; її опанував жах, а все лице покрили краплі поту. В такому стані вона дивилася на мене. Я заснув знову».

Почувши біль в боці, Чорнояр прокинувся. Все було як і перше: те ж озеро, і ліс, і дерево, і постіль. Почало сіріти. Наближався день. Богатир глибоко задумався: «Що це таке — сон, привид, обман? Хто ж ця красуня?» А йому у відповідь обізвався старечий голос: «Все такими чарами, красою і невинністю пройняте, що є за межами вашої сили і розуму».

Чорнояр від несподіванки аж здригнувся, але скоро опанував себе, удавши байдужого. А голос продовжував: «Я показав тобі мій світ. А ваш... ваш повний безмежними бажаннями, завистю, ненавистю, перелюбом, зрадою... Тож хіба не краще не вриватись, не вносити всього цього злобою оповитого людського в моє царство?»

Чорнояр неначе закаменів. Разили його правдиві слова Лісовика, але він не сказав ані слова, не пустив ані пари з уст, і лише одне єдине бажання він ніяк не міг заглушити, позбутись, перебороти силою розуму і волі, — не вступитись з свого місця, щоб хоч ще раз нехай і в сні, але побачити чарівницю свого серця. А щоб скоріше минув день, пішов він до озера, скупався, а потім назбирав ягід, ліщини, поласував цими дарами Всетворця; і нетерпляче чекав вечірньої пори, на здійснення своєї надії...

Минув полудень. Сонце перекотилося через гору, і його проміння освітило озеро, купаючись у ньому. Все тут ожило. Пташки заспівали на всі лади радісні пісні-привіти Сонцю; квіти весело погойдували свої гарні голівки, неначе слали подяку своєму життєдайному панові і покровителеві; листя дерев виблискували проти нього, тріпочучись від радості дотику його поцілунків-променів. Любується й радується серце і душа Чорнояра. Все тут таке згідливе, таке мирне, таке гарне, таке безпосередньо щире і чисте, що здається, що в усьому цьому живе і утішається сам Всетворець. Стежить богатир за всім. І дивно, і мило, і сумно йому. Переводить свій зір з квітів на грайливі хвилячки озера. І раптом зір його застиг. В озері стояла красуня в обіймах світло-рожевих променів. Мов зачарована магом, гіпнозом, переляком чи паралізом; не ворухнеться, уста-

ми не порухає, лише очі вперто і благально дивляться на Чорнояра і щось безмовно йому говорять, просять, благають. Він спершу не міг збагнути, що сталося, але потім усвідомив, а може велика надія пригадала причину. І ось він поволеньки рушає з місця, іде ледь помітно до неї. Вона стоїть, як укупана... Пливе до неї, а вона — вона, здалося йому, щось каже ледь зворушеними устами. Він не чує, не розуміє. Людська похоть й полум'яна любов нагнать його, і він поспішає... Ось він вже коло неї, зводить руку і хоче переконатись: привид це чи дійсність...

Зненацька зашумів ліс, забурилось озеро, нагнулись дерева, поклонили свої голівки до землі квіти, і злий та сердитий голос заревів ніби лютий лев: «Не смій, геть людська похоте! Зникни і пропади. Не посягай на те, що не твоє!» Затьмарилося все довкілля. Стала раптова непроглядна пітьма. Нічого не можна було ані второпати, ані бачити, ані розуміти... А коли проминула тьмяна сила грізного чаклуна — по озері злегка пробігали грайливі хвилі, колишучи і пестячи препишну і чарівну Лілею.

— А що сталося з Чорнояром?

Про нього люди говорять різно.

1958 р.

Великодушність Вікрами

“Сінгасанадватріншатіка” або “Тридцять дві історії” по-стали на переломі 10-11 ст. Це potwierджується тим, що в них є мова про історичну постать — короля Бгоджу із династії Парамара, який був королем в першій половині 11 ст. і, як Вікрама, уславився добродійністю і опікою над мистецтвом і наукою. Відомі кілька рецензій “Тридцять двох історій”. Найважливішою із них вважають так звану “метричну”, “джайнську”. З них довідуємося, що це не оригінал, а пізніші опрацювання цікавого пам’ятника староіндійської прози. “Тридцять дві історії царського трону” (повна назва твору) кількакратно перекладалися європейськими і іншим мовами, а цим самим вони мали вплив на розвиток цих літератур.

Король Бгоджа (1018—1060 рр.) віднайшов забутий трон, який сам Індра подарував королю Вікрамі. Трон стоїть на тридцять двох статуях. Як виявляється — це втілення тридцять двох “дів”. Після смерті Вікрами трон закопали в землю, бо не знайшлося такого володаря, який би міг бути достойним володіти ним. На нього намагається зійти король Бгоджа, але на перешкоді стоять статуї: кожна з них заявляє, що він зійде на трон лише тоді, коли зуміє зрівнятися достоїнствами з Вікраною. При цьому кожна “діва” розповідає історії добродійства Вікрами. Всі ці історії Бгоджа вислухав мовчки. Після цього всі “діви” стали звільнені від заклання, яке учинила заздрісна Парваті, дружина Шіви. А Бгоджа унаслідок трон.

Подасмо одне оповідання у нашому перекладі. (П. Р.)

ОПОВІДАННЯ ШОСТОЇ СТАТУЇ

Коли король знову хотів сісти на трон, друга статуя промовила: «Королю, лише той, хто великодушний як Вікрама удостоїться зійти на трон». Богда сказав: «Розкажи історію про його великодушність». Статуя розповіла:

«... Одного разу, в місяці чайтра (березень-квітень), у свято весни вирушив Вікрама разом зі всіма жінками в сад любови, щоб насолодитись коханням. В тому лісі об'являли: «Мангові дерева одно за одним пускають пушисті бруньки і безперерійно наповняють соком цвіти; їх шелест зливається з жужанням злетівших бджіл, що літають взад і вперед; в їхніх листках чути пісні зозул, кукукаючих в самозахопленій радості. Настав час великого свята чайтри».

А також:

Легкий вітер з сандалових дерев піднімає в повітря пил цвітів, і вона застиляє небо; молоді гіляки мангових дерев з ніжними бруньками, тримтячих від бджіл, скрізь породжують веселість.

В цьому лісі, що славиться найрізноманітнішими деревами і цвітами в домі кохання, повному різного куріння, з подвір'ям, виложеним прекрасним місячним камінням і стінами, світящими сафірами, король довго насолоджувався коханням з красунею всіх чотирьох видів, починаючи від жінок-лотосів, які уквітчували гарно одяг, квіти і дорогоцінності.

Недалеко лісу був храм Чандікі. Жив там брагман, вивчаючий Веди, склавши обітницю повздержання. Дізнавшись, що в лісі є король, він подумав: «Даремно трачу життя, дотримуючись повздержливості; навіть у сні не переживав ніякого щастя. «Все життя проживеш в горі, але після смерти насолоджуватимешся плодами свого покаяння». Інші кажуть: «Чуттєва насолода повна страждань, розумний повинен уникати його», обі ці настанови дурні. Сказано ж:

Думка, що люди повинні уникати чуттєвих насолод, тому що вони приносять страждання, — дурна; хіба той, хто пклується своїм щастям, викине білі стиглі зерна рижу, якщо серед нього знайдеться лущиння?

Навіть ціною великого страждання треба насолодитися жіночою любов'ю, що є кращою в колообороті життя. Кажуть же:

В цьому бездумному колообороті життя нема нічого кращого за жінку з очима лані, задля них люди стремлять до багатства, а якщо їх уникати, яка користь з багатства?

В цьому бездумному колообороті життя найкраще — жінки з гарними бедрами. Саме так думав Шамбгу, коли посадив на коліна свою коханку.

Прийшов король Вікрамарка. Попрошу я в нього трохи землі, одружуся з якоюсь дівчиною і втішусь зємним щастям».

Подумавши так, прийшов він до короля і благословив його:

Нехай охороняє тебе погляд Мрідани, погляд, який породжує ілюзію, подібну до снуючої

бджолами на квітах, украшаючи її вуха, тоді як тисячі промінь відбиваючі від тримтячих пагністів її рук, а пальці зігнуті, ніби вони натягали тятиву лука.

Коли король попросив його сісти і сказав: «Брагмане, звідки ти прийшов?» Той відповів: «Я тут живу, служачи на славу Джагадамбіки. Минуло вже 50 років з того часу, як я почав служити їй. Я брагман-учень і дав завіт повздержання. Нині в другій половині ночі мені явилася в сні богиня і сказала: «Брагмане, довго ти служив задля моєї слави і цим самим удостоївся моєї похвали. Тому будь від нині господарем, дай світові синів, а потім зосередь думки щодо спасення душі. Як цього не зробиш, не будеш в раї. Сказано ж:

Лише після дотримання трьох священних обов'язків думай про спасення; хто їх не дотримає піде в пекло.

А також: нехай учень буде господарем, господар — пустельником, пустельник — бідним аскетом. Або: я все сказав королю Вікramі, коли він спав; він удовольнить твої бажання». Ось про що говорила богиня. Тому я прийшов до тебе». Так сказав він королю.

Вислухавши його, король подумав: «Богиня нічого мені у сні не казала. Він мені бреше. Але коли і так, все таки він страждає, і його бажання треба виконати. Сказано ж:

Король, який дає дарунки нещасним, почитує дияволів, якими погорджують, і завжди заступають підданих удостоїтися нагороди жертвоприношеного коня».

Так поміркувавши, він наказав на тому місці побудувати місто, благословити брагмана на царство і

зробити його королем міста, подарував йому сто гарних дівчат, дав йому п'ятдесят слонів, п'ятдесят коней, сорок колісниць і п'ять тисяч воїнів. Місто назвали Чандікапура. А брагман, бажання якого виконали, благословив короля і побажав йому щастя. Потім король повернувся у своє місто».

Закінчивши оповідати, статуя сказала: «О королю, якщо властива тобі така ж великодушність, тоді сідай на трон». Король мовчав.

